

Stichting Pensioenfonds Atos

Jaarverslag 2016

Amstelveen, 29 juni 2017

Inhoud	pagina
Bestuursverslag	
1. Voorwoord	3
2. Kerncijfers	5
3. Verslag van het Bestuur	9
1 Algemeen	10
2 Beleidsontwikkelingen bij het fonds	16
3 Ontwikkelingen Beleggingen Atos ML en EL	42
4 Ontwikkelingen Beleggingen BP	50
4. Verantwoordingsorgaan	55
5. Vaststelling jaarrekening 2016	57
6. Profiel en algemene gegevens	58
Jaarrekening	
1. Balans	67
2. Staat van baten en lasten	68
3. Kasstroomoverzicht	70
4. Algemene Toelichting behorende bij de Jaarrekening	71
5. Toelichting op de balans	80
6. Toelichting op de staat van baten en lasten	102
Overige gegevens	
Uitvoeringsovereenkomsten	110
Actuariële verklaring	111
Controleverklaring	113
Bijlage: verloopstaat deelnemers	117

Foto's: A. Elshout

Voorwoord

Voorwoord

Vorig jaar schreef ik in mijn voorwoord dat u in dit jaarverslag zou lezen of onze verwachting is uitgekomen dat het iets rustiger zou worden bij de Stichting Pensioenfonds Atos (hierna: het fonds of het Pensioenfonds). Het antwoord is ambivalent: bij het fonds is het nu 3 jaar na de sluiting enerzijds wel rustiger geworden: minder vragen en reacties van gewezen deelnemers, vrijwel geen klachten en we kunnen vaak het werk binnen normale werkuren goed aan. Maar incidenten en eenmalige exercities maken het daarentegen soms weer heel druk en dan is opeens weer dagenlang avondjes doorwerken. Een mooi voorbeeld daarvan is de uitbesteding van de pensioenadministratie, waarvoor weer een offertetraject nodig was omdat het contract met onze uitvoerder afliep. Dat kost dan even veel tijd, maar levert ook veel interessante inzichten op. Er werd zeer scherp geoffreerd en uiteindelijk kwam er een mooi nieuw contract uit met onze zittende uitvoerder Syntrus Achmea en op dit punt is er voorlopig weer enige jaren rust. Door dit soort eenmalige activiteiten, waarvan we er meer hadden in 2016, was dit verslagjaar toch weer een intensief jaar.

In 2016 barste ook eindelijk landelijk de discussie over de rekenrente los, een onderwerp waarover ik al in 2014 schreef dat die rekenrente van tafel moet. Het negatieve effect van de huidige rekenrentemethodiek zette nog versterkt door in 2016 door de verder dalende rente, die o.b.v. het theoretische rekenmodel van DNB direct leidde tot hogere verplichtingen en daardoor een dalende dekkingsgraad. Let wel, we verloren geen geld maar werden zelfs ruim 100 miljoen euro rijker, maar de theoretische verplichtingen stegen sneller. De daling van de rente is gelukkig tot stilstand gekomen en we zien uit naar de komende jaren, waarin de weg omhoog weer moet worden gevonden, met een weer stijgende rente zoals we dat nu al enige tijd in de VS zien.

We hebben begin 2016 ook afscheid genomen van het bestuurslid Pieter van Noort, wat ook weer voor incidentele onrust en opvolgingsproblemen zorgde. Pieter vond het na meer dan 6 jaar genoeg en ging zich aanvankelijk weer concentreren op zijn baan bij Atos. Maar nog voor dit jaarverslag uit komt heeft hij ook zijn baan bij Atos en zelfs Nederland vaarwel gezegd: hij is geëmigreerd naar Nieuw Zeeland, een grote en bijzondere stap. Wij danken Pieter voor zijn zeer goede werk en wensen hem veel succes daar aan de andere kant van de wereld.

Tenslotte was 2016 het jaar waarin het fonds afscheid nam van management assistente Joyce de Heus. Joyce had 19 jaar bij Atos en haar voorgangers gewerkt waarvan de laatste 12 jaar bij het Pensioenfonds en daarmee werd derhalve een bijzonder dienstverband beëindigd. Joyce heeft de laatste jaren een belangrijke rol gehad in de opmaak en aankleding van het jaarverslag. We wensen Joyce veel geluk in haar nieuwe baan en zien er naar uit haar ooit een mooi waardevast pensioen te bezorgen.

Gé Overdeest

Directeur Stichting Pensioenfonds Atos

Heb je reacties of vragen, neem dan contact op met het Pensioenbureau (e-mail: pensioenfonds@atos.net).

Kerncijfers

2. Kerncijfers

Gewezen deelnemers, gewezen deelnemers met voortzetting en pensioengerechtigden per soort

	31-12-2016	31-12-2015	31-12-2014	31-12-2013	31-12-2012
Deelnemers (actieve):					
Middelloon	-	-	-	5.381	5.874
Eindloon	-	-	-	-	-
KPMG-pensioenregeling	-	-	-	-	-
Gewezen deelnemers met voortzetting*	150	171	182	-	-
	150	171	182	5.381	5.874
Gewezen deelnemers	14.547	14.918	15.298	10.891	10.931
Pensioengerechtigden	2.011	1.758	1.506	1.364	1.237
<i>Totaal deelnemers</i>	16.708	16.847	16.986	17.636	18.042
Pensioengerechtigden per soort					
Ouderdomspensioen	1634	1.395	1.186	1.051	951
Nabestaandenpensioen	377	363	320	313	286
Arbeidsongeschiktheidspensioen	64	76	84	91	87
<i>vervolg</i>	31-12-2011	31-12-2010	31-12-2009	31-12-2008	31-12-2007
Deelnemers (actieve):					
Middelloon	6.169	6.559	7.516	8.543	8.624
Eindloon	-	2	3	13	26
KPMG-pensioenregeling	-	1	3	6	11
Gewezen deelnemers met voortzetting*	-	-	-	-	-
	6.169	6.562	7.522	8.562	8.661
Gewezen deelnemers	10.564	9.882	8.927	7.966	8.597
Pensioengerechtigden	1.104	974	847	705	626
<i>Totaal deelnemers</i>	17.837	17.418	17.296	17.233	17.884
Pensioengerechtigden per soort					
Ouderdomspensioen	853	749	641	525	440
Nabestaandenpensioen	251	225	206	180	186
Arbeidsongeschiktheidspensioen	87	81	83	85	87

* Het aantal gewezen deelnemers met voortzetting betreft 150 (partieel en volledig) arbeidsongeschikten.

Van deze 150 ontvangen 64 personen een uitkering.

Pensioenuitkeringen

<i>(Bedragen x € 1.000)</i>	2016	2015	2014	2013	2012
Ouderdompensioen	28.314	24.997	22.770	22.114	21.723
Nabestaandenpensioen	4.468	4.294	4.125	3.870	3.513
Arbeidsongeschiktheidspensioen	486	598	628	656	653
Overige (afkopen)	187	52	55	12	11
<i>vervolg (Bedragen x € 1.000)</i>	2011	2010	2009	2008	2007
Ouderdompensioen	20.444	19.282	16.829	14.452	11.967
Nabestaandenpensioen	3.138	2.800	2.661	2.377	2.181
Arbeidsongeschiktheidspensioen	781	718	700	769	719
Overige (afkopen)	7	1	24	301	17

Indexering

<i>(in procenten)</i>	2016	2015	2014	2013	2012
Indexering	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
75% CPI (afgeleid oktober- oktober)***	0,3	0,6	0,7****	1,5	2,3
<i>vervolg</i>	2011	2010	2009	2008	2007
Indexering	0,0	0,0	0,0	1,5	1,3
75% CPI (afgeleid oktober- oktober)***	1,4	0,4	2,5	1,5	1,3

*** Vanaf 2013 geldt als indexatieambitie 75% van de CPI-afgeleid.

In de jaren daarvoor was deze ambitie 100% van de CPI-afgeleid.

**** Cijfer wijkt af van Jaarverslag 2014.

Abusievelijk is in het jaarverslag van 2014 0,6 gemeld, terwijl dit 0,7 had moeten wezen.

Premiebijdragen ML en extra bijdragen

<i>(Bedragen x € 1.000)</i>	2016	2015	2014	2013	2012
Premiebijdragen ML**					
Werkgever	-	-	182	19.052	20.528
Werknemers	-	-	20	19.123	20.077
Extra bijdragen					
Werkgever	-	-	-	115.500	4.500
<i>vervolg</i>	2011	2010	2009	2008	2007
Premiebijdragen ML**					
Werkgever	20.989	23.280	27.299	24.749	24.045
Werknemers	20.730	22.601	26.420	24.888	24.217
Extra bijdragen					
Werkgever	5.800			56.000	

** Betreft de in rekening gebrachte premie. Deze kan afwijken van de daadwerkelijk betaalde premie.

Het verschil is een vordering op de werkgever.

Verslag van het bestuur

3. Verslag van het Bestuur

Inleiding

2016 was een moeilijk jaar. Het afscheid van vice-voorzitter Pieter van Noort, de moeizame zoektocht naar een vrouwelijke opvolger en de dalende rente maakten het een uitdagend jaar. Niet omdat we geld verliezen, integendeel, we werden weer meer dan 100 miljoen euro rijker en hadden een mooi rendement van 5,9%. Maar de rekenrentemethode die de wetgever voorschrijft zorgt er dan toch voor dat de dekkingsgraad daalt en daar wordt door derden vaak toch eerder naar gekeken dan naar het feit dat je steeds meer euro's beschikbaar hebt om de pensioenen mee te betalen. Het bestuur weet dit en had dit ook voorzien toen zij vanaf 2013 langzaam de rentehedge verlaagde (wat de enige reden is voor de dalende dekkingsgraad, want de rente daalde in 2016 toch nog weer iets verder), maar het bestuur blijft een lange termijn beleid voeren gericht op kapitaalbehoud en de overtuiging houden dat de rente nooit zo laag kan blijven. Die mening hebben de meeste economen en Klaas Knot kondigde op 29 maart 2017 bij de presentatie van het DNB jaarverslag al aan, dat wat hem betreft de rente snel omhoog moet worden gebracht en waarschuwde eerder al dat hypotheekgevers hier rekening mee dienen te houden. En als dat gebeurt – ergens tussen eind 2017 en eind 2018 verwacht het bestuur – dan is de beleggingsportefeuille van het fonds daar geheel op voorbereid en zal het lange termijn beleid zijn waarde bewijzen. Als voorbeeld mag dienen dat de actuele dekkingsgraad in de eerste helft van 2017 al even snel opliep toen de rente in Duitsland maar een paar tienden opliep. Maar in 2016 daalde de beleidsdekkingsgraad dus nog verder naar 100,9%. Het fonds staat er daarom volgens de rekenmodellen van DNB niet goed voor, alhoewel het fonds meer geld dan ooit heeft en er vergeleken met veel andere grote fondsen er nog redelijk goed voorstaat, grote fondsen als het ABP en PGGM worstelen immers met dekkingsgraden van rond de 90%. Het herstelplan-rekenmodel voorspelt nu dat we in 2020 weer een dekkingsgraad hebben die hoger is dan de vereiste dekkingsgraad. Of dat sneller gebeurt hangt af van de rente en in dat opzicht zijn de eerste signalen van 2017 hoopgevend: de bodemniveaus van 2016 zijn in Europa verlaten en in de VS stijgt de korte rente nu al anderhalf jaar.

Er waren gelukkig ook nog lichtpunten: de toename van de levensverwachting waardoor de verplichtingen weer toenemen viel heel erg mee. Dit scheelde uiteindelijk maar 0,2% dekkingsgraad. Maar dat is het rare aan pensioenfondsen: het is goed nieuws vanuit uw portemonnee gezien, maar natuurlijk slecht nieuws vanuit uw gezondheid gezien. Ander goed nieuws was dat er weer kostenbesparingen gerealiseerd zijn; het bestuur heeft de kosten van het vermogensbeheer in de Risk control portefeuille (de obligatieportefeuille waarmee o.a. de rentehedge wordt gerealiseerd) sterk terug gebracht (zie paragraaf 3.2.11). Hieronder volgt het uitgebreide verslag over 2016, het jaar waarin er zowel economisch als financieel sprake was van een soort stilstand, maar er door de extreem lage rentepolitiek van de ECB dekkingsgraad-technisch toch weer sprake was van achteruitgang.

3.1: Algemeen

3.1.1 Macro economische ontwikkelingen in 2016

Nederland had ook in 2016 nog steeds last van de sinds 2008 heersende crisis. Het Nederlands Bruto Binnenlands Product (BBP) groeit wel weer maar niet indrukwekkend. Ook in enkele andere Europese landen was er minimale groei. In Europa is wel sprake van herstel of gematigde groei maar de problemen in de zuidelijke landen blijven groot. Het deflatiegevaar is wel geweken in 2016. Daar heeft vooral de weer langzaam stijgende olieprijs en de lichte groei van de economieën aan bijgedragen en dit heeft niet voorkomen dat de ECB de rente nog steeds op extreem lage niveaus houdt. De VS kon ook in 2016 de gunstige lijn van de afgelopen jaren doorzetten en daar is nu de rente significant hoger komen te liggen dan de vorige jaren. Een duidelijk signaal dat de economische cycli in de wereld niet dood zijn; ook Europa zal deze cyclus weer doorlopen en daar richt het beleid van het fonds zich op.

In 2016 moest net als in 2015 geconstateerd worden dat de crisis zich toch wederom langer manifesteert dan verwacht; 8 jaar lang duurt deze nu al. Maar economisch zijn er sinds de zomer van 2016 wel steeds meer positieve berichten waar te nemen. De werkloosheid daalt gestaag in Nederland maar ook elders daalt deze in meer of mindere mate. In de VS is hij zelfs al lager dan 5%. Verslechterde het beeld in de rest van de wereld in 2015 nog, 2016 lijkt voor de VS en Noord Europa de kiem te leggen voor betere tijden. Ook in 2016 was de groei van het BBP wereldwijd weer positief, maar op een relatief laag groeiniveau.

Ondanks de aanhoudende Europese crisis en beperkte economische groei, hebben door het ontluikend herstel de meeste beleggingscategorieën wel een positief rendement gegenereerd in 2016. De oorzaken hiervoor waren

- 1) het ruime monetaire (crisis)beleid en de daarmee gepaard gaande dalende rente,
- 2) de afgenomen zorg om de gezondheid van de bedrijven,
- 3) de hoge winsten die de bedrijven konden melden en
- 4) de relatief aantrekkelijke waarderingen van aandelen door breed gedragen dalingen in de aandelenprijzen medio 2015.

De Nederlandse pensioenfondsen hebben hier in 2016 van geprofiteerd met goede rendementen, maar verkeren toch nog steeds in zwaar weer: de aandelenkoersen stegen wel per saldo, maar de rente daalde waardoor de volgens het DNB model berekende verplichtingen toenamen. De gedaalde rente leidde uiteindelijk tot een negatief effect op de dekkingsgraden van fondsen met een (relatief) lage rentehedge. Heel veel fondsen kwamen – net als SPA - weer onder het vereist eigen vermogen en ook onder de minimaal vereiste dekkingsgraad van (ongeveer) 105%. Zelfs korten van pensioenen kwam voor sommige fondsen weer heel dichtbij door dekkingsgraden van rond de 90%. Zo erg was het bij SPA niet.

Ontwikkelingen in de Financiële Markten in 2016

De mondiale economische groei liet in 2016 een voorzichtige verbetering zien. Deze kwam het sterkst tot uiting in de Verenigde Staten. Naar het einde van het jaar leek de verbetering van de economische activiteit aan kracht te winnen en ook wat te verbreden naar andere regio's. Naar verwachting zet deze trend in 2017 door.

Ook de inflatie liep in de meeste regio's weer wat op, zij het vanaf zeer lage niveaus. Deze stijging werd onder andere gedreven door hogere grondstoffenprijzen. Echter, de stijging van de onderliggende (kern-)inflatie (dit wil zeggen exclusief voedsel en energie) bleef beperkt als gevolg van nog steeds ruime overcapaciteit in de meeste regio's. De economie van de VS was hierop een uitzondering met een stijgende kerninflatie, veroorzaakt door onder meer hogere lonen.

Het jaar 2016 werd voorts gekenmerkt door belangrijke politieke gebeurtenissen, zoals het Brexit referendum en de Amerikaanse presidentsverkiezingen. Beiden resulteerden in een afwijzing van de status quo. De onverwacht positieve stem van het Verenigd Koninkrijk om de EU te verlaten in juni, evenals de verkiezing van Donald Trump als Amerikaanse president ten koste van Hillary Clinton, veroorzaakten aanzienlijke marktvolatiliteit. Het Italiaanse referendum, de vluchtelingencrisis en de beweeglijkheid van de olieprijs droegen eveneens bij aan de onzekerheid op de markt.

Een andere belangrijke invloed op de markten in 2016 was het wereldwijde monetaire beleid. Gedurende het jaar bleef het monetaire beleid verruimend en daarmee ondersteunend aan de economische groei behalve in de Verenigde Staten waar de Federal Reserve ervoor koos om de tarieven in december 2016 te verhogen met 0,25%. De Bank of England verlaagde de rente voor het eerst sinds 2009 ondanks de verwachting voor een renteverhoging aan het begin van 2016. De Europese Centrale Bank liet de rentetarieven marginaal dalen tot -0,4%. De ECB breidde tevens haar kwantitatieve verruimingsprogramma uit tot december 2017 en verhoogde het bedrag voor opkoop van obligaties van maandelijks € 60 miljard naar € 80 miljard. De Bank of Japan verlaagde begin 2016 haar tarieven tot -0,1%.

Impact op de financiële markten¹

Aandelen

Het grootste deel van de aandelenindices in de ontwikkelde markten sloot het jaar af met positieve resultaten gemeten in de lokale valuta. Ondanks (of juist dankzij) Brexit behaalden aandelen in het Verenigd Koninkrijk de grootste winst met 19,8% ten opzichte van december 2015, gevolgd door sterke resultaten in de VS, Pacific (ex Japan) en de Eurozone. Japanse aandelenkoersen daarentegen sloten het jaar vrijwel onveranderd.

De opkomende markten eindigden 2016 eveneens in de plus, hoewel de versterking van de dollar die volgde op de Amerikaanse verkiezingen schadelijk was voor de prestaties in het laatste kwartaal. Rusland en Brazilië herstelden aanzienlijk terwijl de Chinese aandelen over het gehele jaar een bescheiden 1,2% stijging lieten zien na een daling van 7,1% in Q4 2016.

Obligaties

Staatsobligaties in de ontwikkelde landen kenden een volatiel jaar, maar de meeste markten beëindigden 2016 in positief terrein. De rente op de Duitse 10-jaars staatsobligatie daalde met 0,43% en de 30-jarige yield daalde met 0,54%. De rest van de eurozone ontwikkelde zich in lijn met Duitsland, met als uitzondering Italië.

Amerikaanse staatsobligaties daarentegen eindigden het jaar in de rode cijfers, als gevolg van beloften van Donald Trump ten aanzien van expansief begrotingsbeleid en de eerste Federal Reserve renteverhoging in 12 maanden. Het rendement op de 10-jarige Treasury steeg met 0,16%. De 30-jaars obligaties waren grotendeels onveranderd aan het einde van het jaar.

De prestaties van bedrijfsobligaties waren positief over de gehele linie, met name voor de high yield markt. De UK investment grade obligatierente daalde met 0,93% in 2016, gevolgd door Europa en de VS, die respectievelijk 0,55% en 0,25% daalden.

De daling van de spreads werd vooral gedreven door de lage liquiditeit in de zakelijke markt. Veel beleggers zoeken naar extra rendement in de huidige laag rentende omgeving.

In de categorie high yield leidde de VS de markt met een daling van 2,6%, gevolgd door Europa met een daling van 1,24%. Harde valuta obligaties van opkomende markten deden het ook bijzonder goed, ondersteund door de stijging van de olieprijs met ruim 10% rendement.

Grondstoffen

De olieprijs steeg in 2016 na een zeer negatief 2015. De prijs van ruwe olie steeg met 44,8% met de toezegging van de OPEC om de olieproductie terug te brengen; Brent olie steeg bijvoorbeeld van ongeveer 39 naar 56,13 dollar. De categorieën industriële metalen en koper deden het eveneens goed, met name op basis van de verwachtingen van fiscale stimulering in de VS en de mogelijkheid van een wereldwijde overgang van monetaire naar budgettaire stimulans.

Valuta

De sterkste verandering vond plaats in de verhouding Mexicaanse Peso ten opzichte van de Amerikaanse dollar. De peso werd 20,6% minder waard als gevolg van Donald Trump's beleidsaankondigingen met betrekking tot Mexico, zoals de campagne voor het beëindigen van de NAFTA-handelsovereenkomst en de bouw van een muur op de Mexicaanse grens.

De Amerikaanse dollar steeg per saldo met 2,9% ten opzichte van de euro. Daar profiteerde het fonds ook van. Het besluit van Groot-Brittannië om de Europese Unie te verlaten en de onzekerheid die volgde, zorgde voor een daling in pond Sterling van ongeveer 14% ten opzichte van de euro.

---

¹ Bron: BR economic overview

3.1.2 Algemeen Pensioenbeleid

AOW

De AOW leeftijd lag in 2016 op 65 jaar en 6 maanden. In 2012 heeft het kabinet de AOW-leeftijd verhoogd tot eerst 65 jaar en 1 maand (in 2013) en daarna ieder jaar een aantal maanden er bij. Die datum schuift dus elk jaar op. Het Atos-pensioen blijft vooralsnog wel gewoon ingaan op de 1^e van de maand dat je 65 wordt, tenzij men kiest voor uitstellen. Voor het fonds hebben de kabinetsbesluiten geen gevolg. De impact van deze verandering is dat veel mensen het pensioen iets uitstellen, namelijk tot de AOW leeftijd.

Levensverwachting

De verplichtingen van het Pensioenfonds moeten volgens de Pensioenwet worden berekend met de meest recente prognosetabellen (sterftetafels waarin ook de trend verdisconteerd is). Die prognosetabellen laten jaren achtereen zien dat de levensverwachting gestegen is en in de toekomst verder zal stijgen. In het 3e kwartaal van 2016 zijn de laatste overlevingstafels door het Actuarieel Genootschap (AG) gepubliceerd. De prognosetafel AG2016 bevat de door CBS gepubliceerde nieuwe overlevingskansen en een aanpassing van de veronderstellingen bij de toekomstige sterfteontwikkeling. De levensverwachting voor mannen is in de nieuwe tafel nagenoeg gelijk aan de vorige tafel uit 2014, die voor vrouwen is daarentegen weer iets toegenomen. Voor een gemiddeld Pensioenfonds steeg de voorziening op totaalniveau met ca. 0,5%. SPA heeft de nieuwe prognosetafels direct laten verwerken in de berekening van de actuele dekkinggraad per eind september. Bij SPA leidde de nieuwe tafel tot een resultaat op de voorziening van - 0,3%. Dit resultaat is dus sinds september al ingerekend in de beleidsdekkinggraad.

Pensioenregister

Iedere Nederlander tussen de 15 en 65 jaar met een Burgerservicenummer en een DigiD kan nu inloggen in het pensioenregister (www.mijnpensioenoverzicht.nl). Hier kan men een overzicht opvragen van zijn of haar (opgebouwde) pensioenrechten en AOW. Zo is duidelijk hoe hoog de totale oudedagsvoorziening is, bij welke pensioenuitvoerder het pensioen is opgebouwd en waar hij/zij terecht kan voor meer informatie. Eind 2011 is mijnpensioenoverzicht.nl uitgebreid. De gewezen deelnemers kunnen nu ook zien wat zij netto aan pensioen en AOW overhouden. Het Pensioenfonds levert jaarlijks de juiste informatie aan.

FTK en wijzigingen in de regels

Pensioenknip

Het Pensioenfonds biedt gewezen deelnemers die kapitaal hebben opgebouwd in de beschikbare premiereregelingen op het moment van pensionering de mogelijkheid van een 'beleggingsknip' aan. De regeling is bedoeld voor aankomende gepensioneerden die door de lage stand van de rente minder pensioen kunnen aankopen van het BP kapitaal dan zij hadden voorzien. De tijdelijke regeling was gestopt maar is door de wetgever weer nieuw leven ingeblazen en wordt daarom weer aangeboden door het fonds. Voor degenen die de pensioenknip hebben gebruikt valt het resultaat van de knip tot op heden vaak tegen; dit komt hoofdzakelijk doordat de rente sinds de introductie is blijven dalen in 2016. Degenen die nog tijd hebben kunnen nog een mogelijke rentestijging afwachten. Het aantal deelnemers is overigens zeer beperkt en de beschikbaarheid van de regeling stopt in 2017. Als opvolger van de Pensioenknip wordt nu de Wet verbeterde premiereregeling geïntroduceerd door de overheid.

Wet Verbeterde Premiereregeling.

Veel gewezen deelnemers nemen deel aan de Beschikbare Premiereregeling (ATOS BP) van SPA, waarin zij een pensioenkapitaal hebben opgebouwd dat voor hun rekening en risico wordt belegd. Met dit pensioenkapitaal moeten zij op de pensioendatum een pensioenuitkering aankopen. Bij het beleggen van het pensioenkapitaal in ATOS BP is er de keuze uit beleggen volgens het Life Cycle beleggingsprofiel,

waarbij het beleggingsrisico wordt afgebouwd naarmate de pensioendatum nadert, of beleggen volgens het Self Select profiel, waarbij de deelnemer zelf het beleggingsrisico bepaalt.

Het pensioenkapitaal wordt tot op heden op de pensioendatum omgezet in een vaste levenslange pensioenuitkering. Kenmerkend voor ATOS BP is dat de hoogte van het pensioenkapitaal op de pensioendatum en de hoogte van de uit het pensioenkapitaal te verkrijgen vaste pensioenuitkering op dit moment nog niet vaststaan. De hoogte van de vaste pensioenuitkering is onder andere afhankelijk van het rendement op de beleggingen, de hoogte van de marktrente en de levensverwachting op het moment dat men met pensioen gaat. Als u op uw pensioendatum een vaste levenslange pensioenuitkering aankoopt, dan heeft u de zekerheid dat u dat vaste bedrag aan pensioen ontvangt, zolang het Pensioenfonds niet tot korten moet overgaan.

Nadeel van de vaste pensioenuitkering is dat deze momenteel vanwege de historisch lage rente niet zo hoog is. Om een kans te bieden om ondanks de huidige lage rente een beter pensioenresultaat met het Atos BP kapitaal te halen heeft de overheid eerst de pensioenknip geïntroduceerd en introduceert de overheid nu de Wet Verbeterde Premiereregeling.

Wet verbeterde premiereregeling.

De Wet Verbeterde Premiereregeling biedt de mogelijkheid om door te beleggen na de pensioendatum en daarbij een variabele pensioenuitkering in plaats van een vaste pensioenuitkering te ontvangen. Die mogelijkheid moet uiterlijk 1 januari 2018 effectief zijn. Voordeel van doorbeleggen na pensioendatum is dat naar verwachting gemiddeld genomen een hogere pensioenuitkering wordt verkregen. De keerzijde is dat het pensioen daardoor variabel en risicovoller en zodoende onzekerder wordt. Voor de één zal het daarom gunstig uitpakken en voor de ander misschien ongunstig.

Bij een hogere rente dan het huidige niveau is het nut van een variabele pensioenuitkering ten opzichte van een vaste pensioenuitkering daarnaast overigens een stuk lager of nihil.

Alle gewezen deelnemers die deelnemen aan de ATOS BP regeling hebben een brief gekregen over de gevolgen die de Wet Verbeterde Premiereregeling heeft voor hen en welke keuzemogelijkheden zij krijgen bij het fonds. Op de website is daarnaast meer uitgebreide informatie beschikbaar.

Prudent person-regel

In 2016 heeft er wederom een beoordeling plaatsgevonden van de mate waarin aan de prudent person-regel wordt voldaan. Ook is de Actuariële en Bedrijfstechnische Nota (ABTN) op diverse plaatsen aangepast, met name omdat er volgens het wettelijke kader wat meer richtniveaus en bandbreedten voor de gebruikte asset classes moesten worden opgenomen.

Haalbaarheidstoets

Het Pensioenfonds heeft ook in 2016 weer de haalbaarheidstoets uitgevoerd conform de sinds 2015 geldende nieuwe wettelijke eisen. Daarbij wordt gezien of het beleid en de doelstellingen haalbaar zijn binnen een door DNB voorgeschreven model.² Met de haalbaarheidstoets wordt jaarlijks berekend:

- a) wat het (theoretisch conform het DNB model) verwachte pensioenresultaat op fondsniveau vanuit de actuele dekkingsgraad (DG) is. Dit resultaat zou inzicht moeten geven in de samenhang tussen de financiële opzet, het verwachte pensioenresultaat en de risico's die daarbij gelden. Bij de aanvangs-haalbaarheidstoets was dit resultaat 95%; De uitkomst was in 2016 iets gedaald (93%, mede ook omdat DNB de parameter weer had verslechterd), en primo 2017 weer iets gestegen (95%); en

---

² Met de haalbaarheidstoets wordt niet het risicoprofiel bepaald; dat gebeurt aan de hand van een ALM studie bij het vaststellen van de risicohouding (het risicobudget) en het beleggingsbeleid.

- b) of het pensioenresultaat op fondsniveau in een “slecht weer”-scenario niet te veel afwijkt van het verwachte pensioenresultaat op fondsniveau. De afwijking bleef met 40,3% in 2016 net niet binnen de gestelde grens van 40%. Alhoewel de adviserende actuaris en het bestuur dit verschil verwaarloosbaar vonden, moet er volgens de strikte letter van de wet toch over overlegd worden met het VO. Dit overleg loopt nu en bij dit overleg wordt ook het resultaat van 2017 meegenomen, dat met 43% wel duidelijk over de eerder afgesproken grens van 40% gaat. Die 40% maximale afwijking is overigens ook een keuze; er zijn ook fondsen die 45% hebben. SPA heeft als nadeel dat deze toets ongunstige effecten heeft als je een gesloten fonds bent en geen premie meer ontvangt. In dat opzicht had het fonds de maximale afwijking beter iets ruimer kunnen stellen.

Het bestuur vindt de voorspellende waarde van de toets zeer beperkt. Het houdt slecht zeer beperkt rekening met normaliter te verwachten renteontwikkelingen en hanteert onmogelijke scenario's als dat aandelen na 60 jaar per saldo een negatief rendement zouden opleveren. Met herbelegging van het dividend is er in de hele geschiedenis nog niet eens een periode langer dan 15 jaar te vinden waarin dit het geval is, laat staan dat dit 20, 40 of zelfs 60 jaar het geval zou zijn. Ook de Pensioenfederatie heeft zich kritisch uitgelaten over de Haalbaarheidstoets.

3.2 Beleidsontwikkelingen bij het fonds

3.2.1 Missie, visie en strategie

Het bestuur van het Pensioenfonds heeft in 2016 haar doelstelling en zienswijze redactioneel geherformuleerd en meer expliciet onder de kopjes van de drie elementen missie, visie en strategie gebracht. Het bestuur heeft hierbij niet de intentie gehad om het beleid te wijzigen of de missie, visie of strategie die in de oude tekst lag opgesloten te wijzigen:

Missie: De Stichting Pensioenfonds Atos (SPA) stelt zich ten doel pensioenen te verzekeren ten behoeve van (gewezen) werknemers van Atos en hun nabestaanden. SPA streeft naar duurzame toeslagverlening (indexatie) op pensioenen welke voortvloeien uit uitkeringsovereenkomsten van de deelnemers van (tenminste) 75% van de CPI (*) en naar optimale pensioenen welke voortvloeien uit premieovereenkomsten van de deelnemers.

Visie: SPA organiseert het vermogensbeheer zodanig dat de duurzame toeslagverlening gehaald kan worden en houdt daarbij rekening met de looptijd van de verplichtingen om de pensioenen op de overeengekomen momenten uit te betalen. SPA wil als 'gesloten' Pensioenfonds een betrouwbaar én sober fonds zijn: betrouwbaar in de levering van pensioenen, sober in de franje daar rondom. SPA vindt effectiviteit en efficiency de belangrijkste criteria voor de administratie van de pensioenverplichtingen aan de (gewezen) deelnemers en van de uitkering van pensioenen.

SPA informeert de (gewezen) deelnemers op heldere wijze over hun rechten, voor hen relevante regelgeving en over de implicaties daarvan; daarbij hanteert SPA de voorgeschreven communicatie middelen en methoden, zonder onnodige kosten te maken. Tevens wil SPA een goede verstandhouding waarborgen met het Verantwoordingsorgaan, de relevante toezichthouders en de voormalige sponsor (Atos), waarbij het fonds zijn onafhankelijke positie niet uit het oog verliest.

Strategie: SPA ziet als haar belangrijkste onderdeel voor de uitvoering en realisatie van haar missie en visie een goed vermogensbeheer te organiseren dat leidt tot duurzame toeslagverlening met adequaat risicomanagement, binnen de kaders van de Pensioenwet en toepasselijke regelgeving. Daartoe heeft SPA een dynamisch anticyclisch beleggingsbeleid geformuleerd en vastgelegd in de ABTN. SPA onderscheidt 2 doelportefeuilles waarvan de return portefeuille (RP) tot doel heeft om (tenminste) 2,8% meer rendement te maken dan de UFR rente van de verplichtingen met, op lange termijn, een normaandeel (spil) van 50% en een maximum aandeel van 70% van het vermogen. De risk control portefeuille (RCP) heeft tot doel om de UFR rente van de verplichtingen te matchen met een spilverhouding op lange termijn van 50% en een minimum aandeel van 30%, waarbij de matching doelstelling gecombineerd wordt met een dynamisch anticyclische beleid t.a.v. de mate waarin gematched wordt.

SPA laat het dynamisch anticyclisch beleggingsbeleid uitvoeren in vier á vijf deelportefeuilles door verschillende ervaren vermogensbeheerders. SPA stelt daartoe mandaten op en monitort de performance van de vermogensbeheerders op deelportefeuille niveau; SPA bewaakt daarbij de anticyclische invalshoek. SPA is voornemens minimaal tot 2023 als zelfstandig 'gesloten' fonds te blijven functioneren en zal zich voordien beraden op de mate van zelfstandigheid in de verdere toekomst.

Het bestuur is van mening dat het er slechts deels in geslaagd is de in de missie, visie en strategie gestelde doelen te bereiken. In dit jaarverslag wordt uitgebreid beschreven op welke wijze en in hoeverre de gestelde doelen zijn bereikt. Kort samengevat kan gesteld worden dat de visie en strategie vrijwel gerealiseerd worden maar de missie om te streven naar een duurzame toeslagverlening op de pensioenen van (tenminste) 75% van de CPI (*) nog niet gelukt is. Wel denkt het bestuur dat het gevoerde beleid de basis legt voor duurzame volledige indexatie in de toekomst.

3.2.2 Herstelplan

Het Pensioenfonds had door de nieuwe rekenregels, die de eisen aan het 'Vereist Eigen Vermogen' (VEV)³ verhoogd hebben, in 2015 een reservetekort en heeft DNB formeel laten weten dat dit aan de orde was en daarbij een herstelplan ingediend. Het herstelplan ging uit van een herstelperiode van 12 jaar waarbinnen het VEV dat het Pensioenfonds gezien de samenstelling van haar beleggingen in het kader van de voorzieningen voor risico van het Pensioenfonds aan moet houden, weer op het gewenste niveau moeten zijn. De belangrijkste genomen herstelmaatregel in het ingediende herstelplan is dat er voorlopig wordt afgezien van indexatie. Volgens de laatste evaluatie van het ingediende plan zal het fonds in 2020 weer uit herstel zijn. Het geactualiseerde plan dat in maart 2017 is ingediend had ook te lijden onder de gedaalde rente in 2016. Door de gedaalde rente verloopt het herstel nog steeds niet zoals gewenst. Daar hebben de meeste fondsen nu ook last van; dit betekent echter wel dat als de rente nog een jaar laag blijft en de aandelenmarkten niet significant stijgen, dat de beleidsdekkingsgraad op of rond de 103% zou kunnen blijven hangen en het herstel dan dus ook langer gaat duren. Omdat herstel 10 jaar mag duren, zit er nog wel voldoende rek in. Een eventuele korting door bijvoorbeeld koersdalingen kan echter jammer genoeg nooit worden uitgesloten; maar als de rente zoals DNB zelf graag wil, daarna weer gaat stijgen, dan kan een dergelijke korting waarschijnlijk weer ongedaan gemaakt worden.

3.2.3. Evaluatie financieel beleidskader

Het Bestuur dient regelmatig te evalueren of het bestaande beleidskader nog voldoet. De huidige reglementen zijn daarbij het uitgangspunt. Het instrument voor deze evaluatie is een zogenaamde "Asset and Liabilities Management" (ALM) studie. De ALM geeft sturing voor het managen van de beleggingen versus de verplichtingen. In deze studie worden verwachtingen zoals de ontwikkeling van het gewezen deelnemers-bestand en het verwachte verloop van het aantal gewezen deelnemers in verband gebracht met externe ontwikkelingen zoals de verwachtingen ten aanzien van levensverwachting, economische groei, inflatie, rente- en beleggingsopbrengsten. Een groot aantal scenario's wordt doorgerekend. Een gemiddelde verwachting met spreidingen daar omheen is daarvan het resultaat. In Q2 2017 heeft er weer een ALM studie plaatsgevonden. Een ALM studie geeft modelmatige antwoorden op vragen zoals: wat gebeurt er naar verwachting met de toeslagverlening (indexatie) en hoe zal de dekkingsgraad zich gemiddeld genomen ontwikkelen en wat is de te verwachten spreiding in de uitkomsten? In het jaarverslag over 2017 zullen de uitkomsten van de studie nader worden toegelicht.

3.2.4 Beleid "beschikbare premie"-regeling

In Atos BP wordt het opgebouwde kapitaal op de pensioendatum omgezet in levenslang ouderdomspensioen. De hoogte van het levenslang ouderdomspensioen is afhankelijk van de waarde van de beleggingen op die datum, van de levensverwachting en van de rente op dat moment.

Zorgplicht

Volgens de Pensioenwet heeft het Pensioenfonds een zorgplicht bij individuele pensioenopbouw op beleggingsbasis. Dit houdt in dat het fonds de gewezen deelnemers (met voortzetting) dient te wijzen op de gevolgen van de door een gewezen deelnemer (met voortzetting) genomen beleggingsbeslissing. Kort gezegd moeten beleggingsrisico's worden beheerst met het oog op de naderende pensioendatum. In het kader van de zorgplicht zijn degenen aangeschreven die in de periode oktober 2016 – september 2017 59 jaar oud worden. Zij gaan, indien zij in Life Cycle beleggen, in dat jaar met hun beleggingen volledig in het liquiditeitenfonds. Het Pensioenfonds heeft de brief gestuurd om hen te attenderen op het feit dat men conform het Life Cycle beleggingsplan vanaf september 2016 voor een relatief lange tijd voor 100% in het liquiditeitenfonds zal gaan deelnemen. Omdat het liquiditeitenfonds door de situatie op de financiële markten zeer lage en sommige kwartalen zelfs negatieve rendementen kent en omdat de pensioenleeftijd voor hen

---

³ Het Vereist Vermogen is gelijk aan de (conform DNB regels) berekende pensioenverplichtingen, inclusief een opslag voor het beleggingsrisico en verzekeringstechnisch risico.

van 62,5 naar 65 of ouder is opgeschoven, worden deze personen er op geattendeerd dat het pensioenkapitaal voor - afhankelijk van de leeftijd waarop men met pensioen gaat - 3,5 tot 7 jaar in het liquiditeitenfonds belegd gaat worden. Met name voor 58 en 59 jarigen die van plan zijn om pas op hun 65ste of nog later met pensioen te gaan, is een alternatief dan zeker te overwegen. De groep is geweest op de mogelijkheid om naar Self select over te stappen en het kapitaal toch nog voor enkele jaren anders te beleggen. Vanzelfsprekend zitten daar ook risico's aan, die een ieder voor zich zelf moet inschatten. Hierbij wijst het fonds er op dat de gangbare theorie er van uit gaat dat obligaties minder risicovol zijn dan aandelen, maar dat dit in bepaalde economische omstandigheden zeker niet het geval hoeft te zijn. Zo zijn er veel economen die er in de huidige situatie op wijzen dat door de historisch extreem lage rentestand, de kans groot is dat er flinke koersverliezen kunnen worden geleden op obligaties.

Veel gewezen deelnemers (met voortzetting) worstelen daarom met de vraag of ze toch nog een aantal maanden of jaren weer in aandelen of obligaties moeten beleggen, teneinde een redelijk positief resultaat te halen. Dit biedt uitzicht op betere resultaten, maar draagt natuurlijk ook een risico op slechtere resultaten in zich. Het Pensioenfonds, wil en mag hier niet over adviseren en raadt gewezen deelnemers (met voortzetting) daarom altijd aan om advies in te winnen bij een professioneel adviseur.

3.2.5 Uniform Pensioen Overzicht (UPO)

Het Pensioenfonds is verplicht om tijdig een Uniform Pensioen Overzicht (UPO) aan de gewezen deelnemers te versturen. De model-UPO's voorzien (nog) niet in een hybride-regeling zoals Atos ML en BP. In verband daarmee is het noodzakelijk twee UPO's te verstrekken: een UPO voor Atos ML (een uitkeringsovereenkomst), en een UPO voor Atos BP (een premieovereenkomst). In 2014 is aan alle gewezen deelnemers een UPO uitgereikt. Omdat het fonds nu gesloten is zal een ieder pas na 5 jaar, dus in 2019, wederom een UPO krijgen. In die tussentijd verandert er ook weinig; alleen als er een toeslag wordt verleend stijgen de cijfers overeenkomstig, maar dat zal het komende jaar nog niet aan de orde zijn.

3.2.6 Waardeoverdrachten

De dekkingsgraad was heel 2016 meer dan 100% en daarom zijn alle ingediende verzoeken tot waardeoverdracht (het zogenaamde overhevelen van de opgebouwde pensioenaanspraken naar de pensioenuitvoerder van een nieuwe werkgever) ook gehonoreerd in 2016. Ultimo 2016 waren er bij het Pensioenfonds geen wachtlijsten meer van gewezen deelnemers die om waardeoverdracht hadden verzocht, maar welke nog niet waren afgerond. De verwachting is dat nieuwe verzoeken ook allemaal in 2017 worden afgehandeld.

De mogelijkheid tot waardeoverdracht is bij een dekkingsgraad lager dan 100% niet toegestaan om benadeling van 'de achterblijvers' in het Pensioenfonds te voorkomen. Het Pensioenfonds is namelijk verplicht om bij een waardeoverdracht 100% van de aanspraak over te dragen. En indien er geen 100% van de aanspraak aan vermogen aanwezig is, gaat dit ten koste van 'de achterblijvers'. Het Pensioenfonds mag in dat geval niet meewerken aan een verzoek tot individuele waardeoverdracht. Dit was in 2016 niet het geval, maar als de rente in 2017 toch weer zou gaan dalen dan zal dit eind 2017 wel weer het geval kunnen zijn.

3.2.7 Reglementen, Statuten, Uitvoeringsovereenkomst en de ABTN

3.2.7.1 Eindloonregelingen en Atos ML en BP (voorheen Oriflex ML en BP)

In de pensioenregelingen van het fonds hebben zich in 2016 enkel in de eindloonreglementen wijzigingen voorgedaan. Dit betrof met name een redactionele wijziging, maar ook is de aanwezige (premielvrije) pensioenopbouw voor gewezen deelnemers met voortzetting in 2016 conform de nieuwe fiscale beperkingen neerwaarts aangepast. Dit laatste was al eerder in de Atos ML en BP 65 en 62,5 reglementen gewijzigd. Nu zijn ook de eindloonreglementen nog eens met een stofkam door geplozen en alle kleine foutjes en de door de sluiting van het fonds overbodige teksten zijn er uit geschrapt. Deze twee eindloonregelingen, die sterk verouderd waren, zijn daarbij herschreven en op moderne leest vorm gegeven, zonder de regeling verder inhoudelijk te veranderen. Zowel pensioenreglement I (Eindloonregeling met pensioenrichtleeftijd 65 jaar) en pensioenreglement II (Eindloonregeling met variabele pensioenrichtleeftijd (60 - 64 jaar) zijn daarmee weer up to date en redactioneel in lijn met de twee andere pensioenreglementen van het fonds.

3.2.7.2 Statuten

In het boekjaar zijn in Q2 2016 enkele wijzigingen doorgevoerd in de statuten, waarbij met name de vestigingsplaats van het fonds aangepast is aan de nieuwe situatie en de zittingstermijn van bestuursleden verlengd is van 3 naar 4 jaar.

3.2.7.3 Uitvoeringsovereenkomst

De uitvoeringsovereenkomst met de werkgever Atos Nederland BV is per 27 november 2014 door de werkgever opgezegd. De belangrijkste afspraken die sinds 27 november 2014 tussen de onderneming Atos en het Pensioenfonds nog gelden zijn enkele afspraken over de samenwerking, informatie-uitwisseling en het in beperkte omvang faciliteren van diverse materiële en immateriële ondersteuning.

3.2.7.4 ABTN

In februari, april en oktober 2016 is de ABTN geactualiseerd.

In februari en april van 2016 is de beschrijving van het vermogensbeheer op onderdelen aangepast, zonder het (strategisch) beleid te wijzigen:

- Er zijn binnen het bestaande beleidskader richtniveaus en bandbreedtes voor een aantal beleggingscategorieën opgesteld omdat de wet dat voorschrijft. Het fonds had tot dan toe bewust daar vrijheidsgraden voor de vermogensbeheerders gefaciliteerd. De mandaathouders dienen voortaan nu dus wel binnen deze bandbreedtes te werken.
- de voor de risico-monitoring toegevoegde 36 maands ex ante risico-indicator (ex ante tracking error- budget van 16%) is in het beleggingsstatuut toegevoegd.
- voorts zijn de beschrijvingen van de taken en werkzaamheden van de beleggingsadviescommissie en de uitvoerende beleggingsadviescommissie aangescherpt, waardoor beter het verschil tussen de twee naar voren komt.
- de (nieuwe) aanvangs-haikbaarheidstoets werd in de ABTN opgenomen.
- bij de wijzigingen werden tenslotte ook veel redactionele verbeteringen aangebracht in de tekst en bepaalde onderwerpen beter uitgelegd of toegelicht; een deel was verouderd of niet accuraat genoeg meer.

De wijzigingen in de ABTN die in het eerste kwartaal plaatsvonden zijn afgestemd met het VO omdat dit ook algemene beleidswijzigingen betrof. De opnieuw vastgestelde ABTN's zijn ter beschikking gesteld aan DNB.

In oktober 2016 zijn met name

- de uitgangspunten en doelstellingen van het fonds werden opnieuw beschreven, maar nu onder de expliciete kopjes “missie”, “visie” en “strategie”. Materieel werd geen wijziging hierin beoogd.
- de voordracht bevoegdheid van het VO inzake visitatiecommissie-leden is vastgelegd in de ABTN.
- ook werd de beschrijving van bepaalde werkzaamheden aangepast aan hoe het in de praktijk precies toegaat en werden redactionele verbeteringen aangebracht.
- het bestaan van de nieuwe noodprocedure werd ook in de ABTN vastgelegd.
- het hoofdstuk waarin de balanswaardering van de activa is beschreven is flink uitgebreid door een uitgebreide beschrijving van de wijze waarop verschillende categorieën beleggingen worden gewaardeerd, waaronder bijvoorbeeld de Participaties in vastgoedbeleggingsinstellingen.
- ook de wijze waarop de (beleids)dekkingsgraad berekend wordt werd vastgelegd in de ABTN, alsmede de waarborgen voor een correcte berekening die daaromheen zijn ingebouwd.
- de matrix waarin het (zeer) lange termijn strategische beleid is uitgeschreven werd iets concreter gemaakt door het invoegen van richtniveaus per vakje en bandbreedtes daar omheen i.p.v. alleen bandbreedtes of maximum grenzen.
- de werking van het anti cyclische dynamische beleid is nog iets verduidelijkt.
- de definities van de risicobudgetten zijn nog iets duidelijker uitgeschreven
- en tenslotte werd het korte termijn richtniveau voor de beleggingscategorie Vastrentend vereenvoudigd.

3.2.8 Governance

De governance van het Pensioenfonds is uitgebreid aan de orde geweest in 2016. Het VO kende in 2016 drie mutaties binnen de categorie van de 4 gewezen deelnemers. Angeline Lepine, Cees Berkelmans (trad terug in december 2015) en Rob van Gennip traden wegens wijzigingen in carrières terug en Ronald Kamphuis, Peter Laperre en Wim Laurens namen hun plaatsen in.

De samenstelling van het bestuur is in 2016 ook veranderd; in februari trad vice-voorzitter Pieter van Noort terug. Vlak daarna heeft het bestuur vervolgens Arend van Buuren als voorzitter gekozen en werd de functie van secretaris die Arend van Buuren vervulde aan het bestuurslid Arno Elshout toegewezen.

De zittingsduur van een bestuurslid was tot april 2016 drie jaar, maar is toen veranderd in 4 jaar. Dit teneinde de continuïteit en kwaliteit te bevorderen en het aantal keren dat er gemuteerd moet worden te verminderen.

De pensioenorganen gaven een groot deel van 2016 geen goede afspiegeling van de belanghebbenden qua groeperingen. Door mutaties in het Verantwoordingsorgaan waarbij zittende leden pensioneerden maar niet werden vervangen door op de kieslijst wachtende gewezen deelnemers waren de gewezen deelnemers en pensioengerechtigden niet meer evenredig vertegenwoordigd in het Verantwoordingsorgaan zoals dat wel wettelijk is voorgeschreven. Het bestuur is daarover in overleg getreden met het VO en het VO heeft kennis genomen van de discussies hierover in het bestuur, maar dit leidde niet tot corrigerende aanpassingen door de gewezen deelnemers vertegenwoordigers in het Verantwoordingsorgaan. Derhalve heeft het bestuur in Q1 2017 zelf ingegrepen en er voor gezorgd dat per Q2 2017 het fonds alsnog aan de wettelijke vereisten voldeed.

Ook heeft het bestuur zich de laatste jaren tot het uiterste ingespannen om meer vrouwen en jongeren in de fondsorganen te krijgen, omdat het bestuur en het VO nog niet qua geslacht en leeftijd een volledig representatieve samenstelling hebben.

Het bestuur en het VO worden (groten)deels door verkiezingen samengesteld en dat bemoeilijkt een precieze afspiegeling. Bij de werkgever werken en werkten altijd relatief weinig vrouwen. Het bestuur heeft wel concrete stappen gezet om te bevorderen dat fondsorganen divers worden samengesteld. Bij de verkiezingen van het VO heeft het bestuur vrouwen en jongeren expliciet opgeroepen om zich kandidaat te stellen. Dat het VO door verkiezingen samengesteld wordt heeft ook direct gevolgen voor de eisen die worden gesteld aan VO leden. Er wordt wel een profiel geschetst zodat duidelijk is wat idealiter verwacht wordt, maar er ligt geen vastgelegde competentievisie aan de benoeming ten grondslag. In het spanningsveld tussen democratische verkiezingen en uitgebreide eisen stellen aan vertegenwoordigers van

de bij het fonds betrokkenen geeft het bestuur prioriteit aan het democratische proces. Dit laatste ook omdat de beoordeling van competenties altijd nog een arbitrair karakter heeft; om die reden wordt de pensioencode in dit opzicht niet helemaal gevolgd.

Bij de bestuursvacature voor de werkgever die in 2016 vacant was heeft het bestuur maatregelen genomen om de gewenste diversiteit in leeftijd en geslacht te stimuleren. Aan de werkgever werd expliciet de opdracht gegeven een vrouwelijke kandidaat voor te dragen voor het bestuur. De werkgever heeft dat serieus opgepakt en een uitgebreide zoektocht onder het hele personeel gehouden. Er waren kandidaten die geschikt waren, maar die vonden dat ze te weinig tijd hadden. Daarna zijn er toch weer mannen gepolst, maar tot twee keer toe vielen gevraagde kandidaten toch weer af, veelal om carrière technische redenen. Andere geschikte kandidaten wilden zelf niet. Er is daarna nogmaals een uitgebreide analyse gemaakt van het vrouwelijke werknemersbestand bij Atos en er is gericht een aantal mensen benaderd. Liefst 3 keer leek er een vrouw gevonden te zijn die veelbelovend was. Maar evenzovele malen ontstonden er blokkades die acceptatie door de kandidaat in de weg stonden. Deze varieerden van carrièrekeuzes die door de economische problemen in de IT markt gemaakt moeten worden tot problemen bij de toestemming van managers in de directe lijn. Het is de werkgever en het bestuur uiteindelijk niet gelukt om een vrouwelijke kandidaat te vinden, ondanks de zeer grote inspanningen daartoe. De werkgever heeft uiteindelijk weer een man voorgedragen, die bij DNB voor goedkeuring is aangemeld door het bestuur. Het bestuur is overigens wel complementair; er is een verscheidenheid aan vaardigheden, culturen en zienswijzen aanwezig, zowel in het VO als in het bestuur. De samenstelling van de huidige leden brengt competenties en invalshoeken die elkaar aanvullen tezamen.

Zelfevaluatie

In 2016 heeft er ook weer een evaluatie van het functioneren van het bestuur plaatsgevonden. De doelstelling van de zelfevaluatie is een verdergaande "zelf-toetsing" van het bestuur, zowel individueel als geheel, die de prestaties op hetzelfde peil moet houden of, indien mogelijk, moet verbeteren. De zelfevaluatie is uitgevoerd op basis van de voor SPA geldende procedure voor de periodieke evaluatie van het functioneren van het bestuur. De belangrijkste bevindingen van het bestuur t.a.v. het eigen functioneren zijn:

- Indien het bestuur een besluit wil nemen dat afwijkt van het advies van haar adviseur(s) dient het bestuur, alvorens te besluiten, zich af te vragen in hoeverre het besluit afwijkt van de missie, visie en/of strategie (ofwel: onze kernwaarden). Dit moment van reflectie dient als eigen tussenstap en toets t.a.v. het voorgenomen besluit.
- Het bestuur wil doorgaan met het huidige governance model en zal vooralsnog niet voor een ander model opteren. Het huidige model functioneert naar het oordeel van het bestuur nog goed ongeacht de toenemende regeldruk vanuit de toezichthouders. De rol- en taakafbakening tussen bestuursleden en vis-a-vis het Pensioenbureau is voldoende duidelijk en werkt afdoende.
- Het bestuur zal aandacht blijven geven aan integriteit en mogelijke gevaren daarvoor ongeacht het feit dat het bestuur meent dat integriteit goed gewaarborgd is.
- Beheersing uitbestedingsrelaties: Bij de beheersing van uitbestedingsrelaties was de vraagstelling of de bestuursleden tevreden zijn over de adviseurs, controleurs en het pensioenbureau en over de mogelijkheden van het bestuur om de werkzaamheden van deze relaties te beoordelen. Over het algemeen is het bestuur tevreden over de dienstverlening van de externen; problemen uit het verleden lijken nu wel opgelost. De wijze waarop het onafhankelijk advies wordt gepresenteerd wordt gewaardeerd. Het bestuur wil de externe leden van de BAC vaker in bestuursvergaderingen uitnodigen om met hen het beleggingsbeleid te bespreken. Hoewel de BAC goed gedocumenteerde adviezen geeft, leeft in het bestuur de wens op dit punt de vinger nader aan de pols te houden.

- Voor de bestuursleden zijn opleidingsplannen gemaakt maar nog niet iedereen is 'van start'; het bestuur vraagt het pensioenbureau hen hierop te chasseren.
- De communicatie van het fonds aan deelnemers voldoet aan de wettelijke eisen, kan natuurlijk altijd beter, maar hierbij moet steeds de afweging gemaakt worden met de benodigde kosten, tijd en energie.
- Drie van de vier bestuursleden hebben het gevoel nog beter 'in control' te zijn dan vorig jaar en alle vier hebben als nastrevenswaardig doel dat het nog beter wordt.
- Het bestuur spreekt af alle koppelvlakken tussen het coördinerend pensioenbureau en de leveranciers nog eens goed te inventariseren en te bespreken; t.a.v. vermogensbeheer is al afgesproken vaker de externe leden van de BAC te spreken.
- Uit de zelfanalyse blijkt dat de leden vinden dat het bestuur voldoende goed functioneert. Het bestuur concludeert dat de gemaakte afspraken van die zelfevaluatie een stap vooruit zullen betekenen. Tot slot gaat het bestuur nadenken over een mogelijke vergoeding voor (toekomstige) bestuursleden die geen werknemer zijn.

Klachtenafhandeling

In 2016 heeft het bestuur geen bezwaren in behandeling hoeven te nemen. Het bestuur is verheugd dat het aantal bezwaren dat is ingediend bij het bestuur (0 op ongeveer 16.700 betrokkenen) zeer laag is en met 100% is afgenomen t.o.v. verleden jaar.

In 2016 heeft het pensioenbureau 3 klachten ontvangen en ook allemaal afgehandeld. Tevens werd er 1 klacht ingediend bij de Ombudsman Pensioenen, waarbij SPA in de gelegenheid werd gesteld door de Ombudsman om een reactie te geven. Het bestuur is verheugd dat ook het aantal klachten (3 op ongeveer 16.700 betrokkenen) zeer laag is en gelijk gebleven t.o.v. verleden jaar.

De klachten betrof de dag van uitvoering van transacties in Self Select, het recht op bijzonder nabestaandenpensioen en terugruil van eerder uitgevoerde uitruil. De klacht bij de Ombudsman, die in 2015 al bij het pensioenfonds was ingediend, betrof de pensioenknip. De klachten hebben niet geleid tot veranderingen in regelingen of processen die daaruit voortvloeien, wel wordt mensen die bellen over koersen van BP fondsen meer expliciet verduidelijkt dat de dagkoers die ze opvragen niet de koers is die ze krijgen als de daarna tot een wijziging in hun beleggingen overgaan. Er wordt immers maar 1 keer per week gehandeld.

Het aantal vragen van de gewezen deelnemers en gepensioneerden dat bij het pensioenbureau binnen kwam nam overigens ook af en beperkte zich tot enkele tientallen.

Uit het zeer beperkt aantal vragen, reacties en klachten over de communicatie van het Pensioenfonds over de afgelopen jaren (<5) - jaren waarin we een dekkingstekort hadden, een herstelplan, een lange strijd met de werkgever over betalingen, en veel brieven hebben gestuurd - leidt het bestuur af dat de effectiviteit van de communicatie goed is. Om die redenen en het feit dat dit weer geld kost wat niet aan indexatie besteed kan worden, is de effectiviteit van de communicatie niet extern getest, zoals de Code Pensioenfonds graag ziet gebeuren.

Bij een deel van de vragen die binnenkomen geldt voorts ook nog dat de gevraagde informatie gewoon op de website staat, maar mensen daar niet eerst hebben gekeken.

3.2.9 Toezicht en toezichteisen

3.2.9.1 Intern Toezicht

Het bestuur heeft voor de vormgeving van een transparant 'Intern Toezicht' gekozen voor de optie om een externe Visitatiecommissie eens per jaar uit te nodigen om het Pensioenfonds te visiteren. Het bestuur had conform de Code Pensioenfonds het Verantwoordingsorgaan een voordracht laten doen voor 3 Visitatiecommissie-leden. Met de voorgedragen leden en de achterliggende organisatie lukte het echter niet om overeenstemming te bereiken over de opdrachtbrief; het bleek onmogelijk om een door het bestuur uitgekozen en met het Verantwoordingsorgaan afgestemd extra aandachtspunt expliciet in de opdrachtbrief op te nemen en er waren naar de mening van het bestuur nog een aantal wijzigingen nodig in de brief, maar ook dat bleek niet mogelijk. Het bestuur had toen geen andere keuze dan een andere Visitatiecommissie te benoemen waarvoor gold dat door de plotselinge tijdsdruk er geen tijd meer was om wederom een voordrachttraject met het Verantwoordingsorgaan in te gaan. Wel zijn alle extra aandachtspunten die leden van het Verantwoordingsorgaan naar voren hadden gebracht bij de voorgedragen Visitatiecommissie, allemaal direct in de nieuwe opdrachtbrief onder de aandacht gebracht van de nieuwe Visitatiecommissie. In 2017 is derhalve wel gewoon een visitatie afgelegd m.b.t. het boekjaar 2016. Deze Visitatiecommissie heeft haar visitatierapport eind juni 2017 afgerond. Een Visitatiecommissie zal conform de nieuwe governance-eisen jaarlijks haar visitaties verrichten ten einde het interne toezicht vorm te geven, tenzij de wet gewijzigd is en er voortaan een Raad van Toezicht verplicht wordt voor het fonds.

Visitatierapport

De samenvatting van de Visitatie Commissie van het visitatierapport luidt als volgt:

“Samenvatting voor het jaarverslag

De taak van visitatiecommissie (hierna VC) bestaat uit het toezicht houden op het beleid van het bestuur van Stichting Pensioenfonds Atos (hierna het fonds), op de algemene gang van zaken in het fonds, het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur. De VC heeft de periode 1-1-2016 t/m 31-12-2016 onderzocht, alsmede relevante ontwikkelingen daarna. De VC volgt bij het uitvoeren van haar rol de toezichtcode van de Vereniging Intern Toezichthouders Pensioensector (hierna VITP).

Het selectieproces is door het bestuur uitgevoerd. Over de keuze is geen advies gevraagd aan het verantwoordingsorgaan (hierna VO). De VC legt haar bevindingen vast in dit rapport en legt verantwoording af aan het bestuur en het VO. Aangezien het een gesloten fonds betreft, wordt geen verantwoording afgelegd aan de voormalige werkgever.

Het functioneren van de governance

Oordeel

Het is de VC uit de gesprekken gebleken dat er overlap is in de rollen van de BAC en de UBAC. Dit zorgt voor onnodige afstemmingsproblemen en overlap van werkzaamheden.

De opdracht en taakomschrijving van de CO kan beter in lijn worden gebracht met de daarvoor aanwezige richtlijnen van de federatie, DNB en de Code Pensioenfonds. De VC heeft begrepen dat de CO rapporteert aan de directeur van het pensioenbureau.

Wat betreft het VO is het van groot belang voor de kwaliteit van de governance van het fonds dat er een oplossing wordt gezocht voor huidige impasse. Mediation zou hier volgens het bestuur een oplossing kunnen zijn. Daarmee zou ook het probleem van de verkiezingen opgelost kunnen worden. Rechtstreeks contact tussen alleen (een delegatie van) het bestuur en het VO heeft hierbij de voorkeur, aangezien dit urgent nodige, oplossing van de situatie zal kunnen bespoedigen.

Het is van belang voor de goede governance van het fonds, omdat een goed functionerend VO zal kunnen optreden als de countervailing power voor het bestuur. Iets waar dit bestuur zeker baat bij zal hebben.

Aanbevelingen

1. De VC beveelt aan te onderzoeken of de UBAC niet ondergebracht kan worden in de BAC met een beschrijving van de gewenste, goede communicatie en advisering met het bestuur door middel van goed vastgelegde werkafspraken;
2. De VC beveelt aan binnen het bestuur te bespreken of de rol van de CO goed en volledig is beschreven conform de voorbeelden van de federatie;
3. De VC beveelt aan met spoed in overleg te gaan met het VO om de impasse te doorbreken. Bespreek gezamenlijk mogelijke oplossingen, zonder voorwaarden vooraf. Waarna de weg vrij kan worden gemaakt voor een goede samenwerking;
4. De VC beveelt aan er voor te zorgen dat er zo spoedig mogelijk verkiezingen worden georganiseerd voor de opvulling van de vacatures in het VO.

Het functioneren van het bestuur

Oordeel

De VC heeft vrijelijk met het bestuur gesproken over (het gevaar van mogelijk verkeerde beeldvorming van) de tone of voice. Daarbij is aangetekend dat de werkelijkheid anders kan zijn en dat meerdere partijen hun aandeel hebben in de ontstane situatie. De VC constateert dat het bestuur er veel aan gelegen is om "on speaking terms" te komen en te blijven.

Ook de workload van het pensioenbureau is groot en het voornemen van het bestuur tot uitbreiding daarvan wordt gedeeld door de VC. Mede daardoor kan nog beter de juiste rolverdeling tussen bestuur en pensioenbureau tot uiting komen.

Het VC is van oordeel dat het pensioenbureau en het bestuur volledige opening van zaken geven en zich "open en kwetsbaar" opstellen naar de VC en alle relevante informatie aan het VC gevraagd en ongevraagd snel heeft verstrekt.

Opgepast dient te worden dat geen beeld ontstaat of wordt versterkt dat het pensioenbureau het bestuur bestuurt in plaats van alleen ondersteunt en faciliteert.

Gezien de aard van een aantal constatering en aanbevelingen door deze VC, kan worden gezegd dat het bestuur functioneert, maar in de context bezien, nog niet optimaal.

Aanbevelingen

1. De VC beveelt aan dat het bestuur en het VO afzonderlijk met behulp van een externe (communicatie-)deskundige gaan onderzoeken of middels andere mind setting en appearance en met kritisch oog voor de respectieve governance rollen, de communicatie als such en als resultante daarvan het vertrouwen kan worden verbeterd;
2. De VC beveelt aan om de bemensing van het pensioenbureau uit te breiden met (een) gekwalificeerde medewerker(s) en de juiste invulling van de rollen van bestuur, VO en pensioenbureau te bewaken;
3. De VC beveelt aan om extra kritisch te zijn op: de zorg voor tijdige, ruimhartige en toereikende informatieverstrekking aan betreffende partijen;
4. De VC beveelt aan dat het bestuur diverse adviseurs meer aanmoedigt (het beleid van) het bestuur te challengen.

Het beleid van het bestuur

Oordeel

Het bestuur en het pensioenbureau hebben voortvarend, gecontroleerd en planmatig een grote reeks van aanbevelingen en gevraagde acties afkomstig van DNB, certificerende actuaris en accountant en vorige visitatiecommissie geadresseerd en voor een groot deel al in 2016 opgevolgd. In een bestuurlijk gezien turbulent jaar is dat geen sinecure.

De opvolging van de missie en strategie is ook naar de mening van het bestuur (deels) niet geslaagd. Ook in 2016 is, net als in reeks van eerder jaren, geen indexatie toegekend. Van een goede samenwerking tussen de diverse organen en een goed werkende governance-situatie is naar de mening van de VC thans geen sprake. Ook de relatie met toezichthouder DNB verdient permanente aandacht. Wel beluistert de VC dat bij het bestuur het besef en wil aanwezig is om "on speaking terms" te komen en te blijven

Risicohouding en visie op renteontwikkeling en het daarop gebaseerde beleggingsbeleid waaronder rente-afdekkingbeleid getuigen van een zeer grote confidentialiteit van bestuur en pensioenbureau in het gevoerde beleid en het succes daarvan naar de toekomst.

Aanbevelingen

1. De VC beveelt om onder de gewezen deelnemers en gepensioneerden spoedig een uitgebreid onderzoek te doen naar hun risk appetite en gewenste toekomststrategie. Dit tegen de achtergrond dat het fonds nu een gesloten fonds is en het bestuur voornemens is "minimaal tot 2023 als zelfstandig "gesloten" fonds te blijven functioneren;
2. De VC beveelt aan om na de evaluatie van de uitkomsten van dat onderzoek missie, visie en strategie, evenals de kaders m.b.t. risicohouding en risicobudget, etc., in lijn met de uitkomsten van vermeld onderzoek te herijken Vervolgens, na voorafgaande afstemming met de relevante organen, dat als basis tot en als onderdeel van toekomstig (beleggings-) beleid te maken.

Algemene gang van zaken in het fonds

Oordeel

Het bestuur is in control, maar op een aantal terreinen en aspecten is ruimte voor verbetering. Het bestuur bewaakt afdoende de beheerste en integere bedrijfsvoering.

De fondsdocumentatie is over het algemeen op orde en heeft op onderdelen een recente kwaliteitsverbetering ondergaan. Wel zijn een aantal reglementen van verouderde datum en moeten worden geactualiseerd en in overeenstemming met de praktijk en andere fondsdocumenten worden gebracht.

De bestuursondersteuning is goed en adequaat. De uitbestedingsrelaties en de performance daarbij worden door het pensioenbureau, BAC en het bestuur uitgebreid bewaakt en besproken. De aanpak daarvan is in 2016 verder geformaliseerd en op een hoger niveau gekomen.

Door de uitgebreidere vastlegging in 2016 in de ABTN van taken en (advies-) werkzaamheden en het samenspel van BAC, UBAC en Monitoringscommissie, is het geheel meer overzienbaar en transparanter geworden. De vraag resteert echter of dit geheel aan commissies en externe adviseurs governancewise niet vereenvoudigd zou moeten worden.

Aanbevelingen

1. De VC beveelt aan om een beperkt aantal, benoemde beleidsdocumenten te actualiseren en tevens een evaluatiesysteem in te richten waarbij elk jaar een deel van de fondsdokumentatie op actualiteitswaarde en juistheid wordt bezien;
2. De VC beveelt aan om na te gaan of het geheel aan commissies ter zake van beleggingen vereenvoudigd zou kunnen worden en de vastlegging van de taken, bevoegdheden en advieswerkzaamheden in de statuten, ABTN en overeenkomsten met externe adviseurs meer op elkaar afgestemd zou kunnen worden.

Adequate risicobeheersing

Oordeel

De VC vindt het beleggingsbeleid complex en met een hoge risico acceptatie en zeer ruime grenzen waar het bestuur bij overschrijding ook kan besluiten die grenzen aan te passen.

De bevindingen uit het beleggingsonderzoek van De Nederlandsche Bank zijn voortvarend opgepakt waardoor er een duidelijke verbetering is opgetreden.

Doordat het risicomangement raamwerk niet volledig is, is het bestuur niet aantoonbaar in control op alle risicogebieden.

Het bestuur zorgt er, in samenwerking met adviseurs en pensioenbureau, voor steeds te voldoen aan wet- en regelgeving. De compliance officer houdt daar toezicht op.

Aanbevelingen

1. De VC beveelt aan om na te gaan of het huidige beleggingsbeleid nog passend is dan wel moet worden bijgesteld. Daarbij zou ook de voorzitter van de beleggingscommissie moeten worden betrokken evenals de uitkomst van een onderzoek naar de risicoacceptatie onder de (gewezen) deelnemers. De uitkomst zou als basis kunnen dienen voor te nieuwe ALM studie;
2. De VC beveelt aan het risicomangement raamwerk verder uit te breiden en de zwaarte van de risico's en de mate van control van het bestuur te bepalen en vast te leggen;
3. De VC beveelt aan de bestuurdersaansprakelijkheidsverzekering te evalueren en na te gaan of bestuur, verantwoordingsorgaan en pensioenbureau onder de dekking vallen.

Evenwichtige belangenafweging

Oordeel

Bestuur richt zich op belang van het fonds als geheel.

De beschrijving van de wijze waarop inhaaltoeslagen worden uitgevoerd, moet nog worden vastgelegd.

Aanbeveling

1. De VC beveelt aan om na te gaan welke mogelijkheden de uitvoerder heeft om per individuele deelnemer de indexatieachterstand vast te stellen en om de wijze van toerekening, na evenwichtige belangenafweging en blijvend binnen fiscaal toelaatbare grenzen, te formuleren van eventueel in de toekomst toe te kennen inhaalindexatie.

Communicatie

Oordeel

Het is de VC ook uit de gesprekken duidelijk geworden dat communicatie geen hoge prioriteit heeft in het bestuur. Dat lijkt ook bij het VO het geval te zijn. Het bestuur is van mening dat door de weinige interesse van de deelnemers en gepensioneerden een investering in de communicatie niet zinvol is. De VC heeft in deze aangegeven dat het een wisselwerking is: bij een makkelijk toegankelijke website, waar actuele informatie goed vindbaar is en waar de stakeholders op de hoogte gehouden worden van de voor hen interessante informatie, waar zij ook recht op hebben, zal de interesse direct toenemen. Dit vergt investeringen die de communicatie zal laten voldoen aan de wet.

Aanbevelingen

1. De VC beveelt aan om de communicatie naar de deelnemers en gepensioneerden de aandacht te geven die het verdient. In ieder geval zal het communicatiebeleid aangepast moeten worden aan de eisen die de wetgeving daaraan stelt;
2. De VC beveelt aan om de website te moderniseren en de stakeholders actiever te gaan informeren over alle zaken die rond het fonds spelen;
3. De VC beveelt aan om naar de stakeholders over de risicohouding van het fonds te communiceren.

Naleving Code Pensioenfondsen

Oordeel

Het bestuur voldoet nog niet aan de bedoeling van de Code om deze minimaal eenmaal per jaar integraal in een bestuursvergadering aan de orde te stellen en daarover te rapporteren. Daarbij moet de Code niet worden gezien als een lijstje om af te vinken, maar moeten alle voor dit fonds van belang zijnde punten besproken worden en worden bepaald in hoeverre het fonds daaraan voldoet. Een goede vastlegging is daarbij een must.

Aanbevelingen

1. De VC beveelt aan om de Code Pf jaarlijks in een bestuursvergadering integraal te bespreken en vast te leggen waar het fonds wel of niet aan voldoet met inachtneming van het principe pas-toe-of-leg-uit;
2. De VC beveelt aan om dit met het VO te bespreken.

Cultuur en gedrag

Oordeel

De bestuursleden gaan, voor zover de VC dat kan waarnemen, op een respectvolle, collegiale manier met elkaar om, hebben een open houding en zijn autonoom ten opzichte van partijen in de omgeving van het fonds. Werken als een team.

De participatie aan en interactie in de bestuursvergadering is blijkens de uitgebreidere bestuursnotulen in orde. Ook worden daarbij de respectieve aandachtsgebieden door de betreffende bestuursleden beter en duidelijker "bestreken".

Wel zou het bestuur haar eigen tegenspraak nog beter kunnen organiseren.
Een aantal items uit de zelfevaluatie geven aan dat er nog een leercurve is, met name qua zelf beleefde individuele deskundigheid en mate van control.

Aanbeveling

Geen

Opvolging van eerdere aanbevelingen van het interne toezicht

Oordeel

De VC is van mening dat het bestuur i.s.m. het pensioenbureau de aanbevelingen van de VC goed heeft opgepakt en ter harte heeft genomen.

Aanbeveling

Geen

Johan van Dulst
Bert Oostdam
Piet Hein Oyens (voorzitter)

24 juni 2017 "

Het bestuur zal in de tweede helft van 2017 de aanbevelingen uit het visitatierapport ter hand nemen. Er zal een actielijst opgesteld worden die in de bestuursvergaderingen wordt besproken tot deze geheel is afgewerkt.

3.2.9.2 Deskundigheidsbevordering

In het kader van de (permanente) 'deskundigheidsbevordering' en teneinde het opleidingsplan nader in te vullen is er o.a. in 2016 deelgenomen aan 'Kring van Pensioen Specialisten' bijeenkomsten (wat meetelt voor Actuarieel Genootschap-punten) inzake diverse onderwerpen en zijn de volgende opleidingen gevolgd:

- de basis cursus SPO niveau B module 'Boardroom dynamics en besturen in de praktijk'.
- de basis cursus SPO niveau B module 'financiële aspecten en pensioenbeleid'.
- de basis cursus SPO niveau B module 'Vermogensbeheer en beleggingsbeleid' (2 bestuurders).

In het opleidingsplan is opgenomen welke educatie alle bestuurders in 2017 gaan volgen.

3.2.9.3 Toezicht DNB

Aan het Pensioenfonds zijn in 2016 geen dwangsommen of boetes opgelegd en er is ook geen aanwijzing door DNB aan het Pensioenfonds gegeven. Er is geen bewindvoerder aangesteld en het Pensioenfonds is ook niet - geheel of gedeeltelijk - onder curatele geplaatst. Wel is er een nieuw herstelplan sinds 01-06-2015 van toepassing omdat met de nieuwe FTK rekenregels de eisen voor het VEV veel hoger zijn komen te liggen waardoor er een tekort ontstond (zie paragraaf 3.2.2). De nieuwste eisen becijferen per 01-01-2016 dat het fonds een VEV van 112,5% zou moeten hebben, terwijl de BDG per 31 december 2016 100,9% is en er dus t.o.v. het VEV een tekort is van 11,6% beleidsdekkingsgraadpunten. Ondertussen loopt de beleidsdekkingsgraad in 2017 gelukkig al weer op.

Aan DNB is in 2017 wel gemeld dat in het Verantwoordingsorgaan sprake is geweest van een geval van belangenverstrengeling waarbij de integriteitsnormen van het fonds zijn geschonden. De melding is vooraf daaraan ook bij de compliance officer van het pensioenfonds gedaan.

3.2.9.4 Milieu, klimaat, de mensenrechten en de sociale verhoudingen

Milieu, klimaat, de mensenrechten en de sociale verhoudingen

Uitgangspunt is dat het fonds met haar beleggingsbeleid en de daarbij gebruikte financiële instrumenten aan de wettelijke eisen voldoet. De wijze waarop in het beleggingsbeleid rekening wordt gehouden met het milieu, klimaat, de mensenrechten en sociale verhoudingen (hierna: MKMS) is als volgt:

- M.b.t. de mensenrechten en sociale verhoudingen hanteert het fonds een uitsluitingslijst m.b.t. bepaalde landen en bedrijfsmatige activiteiten teneinde het beleid nader vorm te geven. Daarnaast heeft het afspraken gemaakt met de vermogensbeheerder met betrekking tot de invulling van maatschappelijk verantwoord beleggen voor het pensioenfonds, waarbij de milieu- en klimaataspecten aan de orde komen. Bedrijven met een specifiek product dat milieutechnisch aan discussies onderhevig⁴ is, worden niet a priori uitgesloten. Het fonds sluit in de uitvoering van haar MKMS beleid aan op het beleid dat de vermogensbeheerder 'default' uitvoert over haar toevertrouwde gelden. BlackRock (BR) heeft de Principles for Responsible Investment van de Verenigde Naties ondertekend in 2008. BR past de vraagstukken over hun corporate governance-programma, inclusief de behandeling van ESG⁵-vraagstukken, in een investeringscontext toe. Het fonds is van mening dat een adequaat corporate governance-kader, inclusief sterk leiderschap en goed management, bijdraagt aan succes op lange termijn en een beter risico gewogen rendement biedt. Wat betreft voting & engagement beoordeelt de vermogensbeheerder alle aandeelhouderstemmingen apart, waarbij de facetten van het bedrijf meegenomen worden. Het stemgedrag is in overeenstemming met hun marktspecifieke stemrichtlijnen, welke gevonden kunnen worden op de website (<http://www.blackrock.com/corporate/en-gb/about-us/responsible-investment>). SPA onderschrijft deze richtlijnen.

⁴ Bijvoorbeeld aanbieders van fossiele brandstoffen

⁵ Environmental, Social and corporate Governance (ESG)

- M.b.t. de implementatie geldt dat de vermogensbeheerder ieder jaar in contact treedt met circa 1.500 bedrijven. Om het engageerproces te prioriteren gebruiken ze een reeks van bronnen:
  - Klant specifieke ESG-evaluaties;
  - De BR analyse van aandeelhouderstemmen;
  - Onderzoek van fundamentele investeringsteams van BR;
  - Screening en governance /specifiek onderzoek;
  - Data van de interne scientific active modellen van BR, en;
  - Onderzoek van zakenbanken en externe governance specialisten.

Het fonds wordt geïnformeerd over het stemmen en de engagement-policië en activiteiten middels publicaties op de website van de vermogensbeheerder. Een rapportage is beschikbaar op bovengenoemde website. Elk jaar wordt een stemverslag gepubliceerd en bestuursverslagen die een diepergaande uitleg van de corporate governance activiteiten geven en hoe ze deze in de praktijk brengen.

De portefeuillemanagers integreren MKMS criteria (de mate is daarbij mede afhankelijk van de verschillende portefeuilles) in hun beleggingsbeslissingen, vanuit de overtuiging dat deze factoren bijdragen aan het resultaat op lange termijn. In dit kader is recent een specifiek Impact fonds door BR toegevoegd binnen de door BR beheerde portefeuille.

De overkoepelende corporate governance benadering van BR is opgenomen in hun Corporate Governance en Engagement principes die ook te vinden zijn op de website. Het bestuur is van mening dat het beleid van het fonds voldoende invulling geeft aan de ESG principes en heeft verder geen uitgebreid gedetailleerd beleid ontwikkeld voor overige MKMS of andere sociale aspecten.

Stembeleid

Het stembeleid is vastgelegd in de ABTN en in 2016 niet gewijzigd. Het Pensioenfonds voert geen actief stembeleid. De aandelenposities zijn vooral internationaal en worden beheerd door de (externe) vermogensbeheerders. Er wordt in deze gebruik gemaakt van het stembeleid van de betrokken vermogensbeheerders.

Het stembeleid van de vermogensbeheerder GMO is dat zij als lange termijn beleggers proberen de belangen van hun cliënten te verdedigen, niet alleen ten tijde van de initiële aankoop van effecten, maar ook gedurende de volledige periode dat deze effecten worden gehouden in de portefeuilles. Daarom stemt GMO m.b.t. de aandelenbeleggingen die zij beheert conform het door GMO gevoerde beleid en procedures tenzij in het geval van afzonderlijk beheerde accounts –klanten een andere opdracht geven.

Voor klanten die zoals het Pensioenfonds expliciet de verantwoordelijkheid voor proxy-voting aan GMO hebben gedelegeerd, heeft GMO een proxy voting beleid en procedures. GMO gebruikt een derde partij als haar proxy-voting agent (i.c. ISS). De beleidsuitgangspunten en de procedures van GMO beschrijven de taken waarvoor ISS wordt ingehuurd, zoals de volmacht richtlijnen, tijdig indienen van stemmen, de administratieve afhandeling van het stemproces, hoe belangenconflicten zullen worden aangepakt en verslaggevings-eisen. ISS publiceert haar voting policies per regio op hun website:

<http://www.issgovernance.com/policy-gateway/2016-policy-information/>.

Klanten die de verantwoordelijkheid voor proxy-voting aan GMO hebben gedelegeerd kunnen overeenkomen dat m.b.t. een specifieke stemming GMO op een bepaalde wijze zal stemmen. Een kopie van de GMO's Proxy stembeleid is beschikbaar op aanvraag of kan worden gevonden op de website van de SEC (www.sec.gov), als onderdeel van GMO's Trust registratie.

Het volledige stembeleid is te vinden in 2 documenten waarover het Pensioenfonds beschikt ('GMO Trust proxy voting policy' en het 'GMO proxy voting policies and procedures' document). Voor de mutual funds waarin het Pensioenfonds belegt is het stembeleid van GMO Trust van toepassing. GMO Trust delegeert de verantwoordelijkheid voor het stembeleid echter aan de investment adviser van de mutual funds van GMO LLC, dus vandaar twee documenten. Per kalenderjaar worden tenslotte nog de volgende twee rapporten per GMO fonds geproduceerd:

- Vote Summary Report (VSR). Dit rapport bevat per onderneming iedere 'voting policy recommendation' van ISS, en de daadwerkelijk uitgebrachte stemmen
- Ballot Level Statistical Issues Summary Report (SIS). Dit rapport geeft een weergave van de stemhistorie per thema.

3.2.9.5 Compliance

Er zijn in het verslagjaar in het licht van de gedragscode en de compliance regeling van het fonds door de compliance officer geen bevindingen van overtredingen of andere schendingen geconstateerd. Wel is in 2017 twee keer een melding gedaan bij de compliance officer van integriteitsschendingen bij het Verantwoordingsorgaan.

3.2.9.6 Code Pensioenfondsen

Het bestuur leeft de Code Pensioenfondsen vrijwel geheel na. Waar dit niet het geval is, is dit elders in dit hoofdstuk beschreven en wordt uitgelegd waarom er niet aan voldaan wordt.

3.2.10 Beleidsontwikkelingen omtrent het vermogensbeheer

3.2.10.1 Beleggingsbeleid Atos Middelloon (ML) en Atos Eindloon (EL)

Het bestuur heeft het beleggingsbeleid geëvalueerd maar in 2016 geen grote wijzigingen geïmplementeerd:

- het beleid is nog meer toegespitst op het anti-cyclisch dynamisch beleggen, zowel m.b.t. het risico als m.b.t. de rendementen en verwachtingen. Zo is gedurende het boekjaar in de bestuursportefeuille na koersdalingen een aantal breed gespreide aandelen ETF's aangekocht en is in het kader van de zeer ruime cash positie en het gestegen rendement van high yield beleggingen een positie genomen in een high yield credit ETF's teneinde het rendement op de gehele portefeuille iets omhoog te krijgen en het negatieve rendement wat in 2016 op cash werd verkregen ontweken. Veel van deze posities zijn in 2016 en begin 2017 met goede tot zeer hoge koerswinsten weer afgestoten. Er is nu nog een kleine positie in de breed gespreide Stoxx 50 en Stoxx 600 ETF's die bij verder stijgende aandelenkoersen het vooraf afgesproken verkoopniveau zullen halen en dan weer verkocht zullen worden. De tot op heden afgesloten posities in de bestuursportefeuille zijn allemaal zeer succesvol geweest tegen lage kosten.
- wijziging van het rentehedge-mandaat van BlackRock: i) aanpassingen in de korte termijn obligatiebeleggingen opdat de portefeuille meer efficiënt zou worden en meer opbrengsten zou genereren en ii) aanpassingen in de afdekking van de langetermijnverplichtingen (een vooralsnog laatste stap van 30% naar 20% UFR rentehedge) wegens het feit dat de rente weer iets lager was geworden en de toenemende verwachting dat de rente op termijn zal gaan stijgen;
- met betrekking tot de uitvoering van het vermogensbeheer in de Returnportefeuille (waarmee het overrendement nagestreefd wordt) werd er in 2016 weer intensief overlegd met de 2 betrokken vermogensbeheerders.
- er is een eigen portefeuille in 2014 en 2015 opgebouwd om kostentechnische, praktische en om tactische redenen. Door de strategische afbouw van de rentehedge was (en is) er veel cash beschikbaar binnen het fonds. Volgens de adviseurs waren in Q4 2014 aandelen en (high yield) credits de aantrekkelijkste beleggingen; het bestuur was het daarmee eens, binnen een context dat op de wat langere termijn (met meer normale renteniveaus) aandelen eigenlijk te duur zijn. Verhoging van de mandaten van de externe vermogensbeheerders werd niet efficiënt geacht omdat de mandaathouders uit voorzichtigheidsoverwegingen (gezien o.a. die lange termijn visie) voor een flink deel in cash zaten en dan zou er gedeeltelijk sprake zijn van cash naar cash brengen, waarover dan ook nog een beheer fee moet worden betaald die hoger is dan de cash

opbrengt. Ook werd een rechtstreekse opdracht aan de mandaathouders om meer aandelen of credits te kopen onwenselijk geacht, omdat dit de verantwoordelijkheid voor de beleggingsresultaten weg zou halen bij de vermogensbeheerders. Besloten is daarom om tijdelijk een aantal breed gespreide aandelen-beleggingsfondsen aan te kopen en die zelf te beheren. Het zijn tijdelijke tactische posities die bij gebleken succes ook weer relatief snel afgebouwd zullen worden. Over 2015 was deze bestuursportefeuille de best renderende portefeuille en ook in 2016 deden deze posities het goed, terwijl er minimale kosten tegenover stonden.

Zie verder de details inzake het beleggingsbeleid voor Atos ML en Atos EL in paragraaf 3.3 en voor Atos BP in paragraaf 3.4.

3.2.10.2 Toeslagbeleid

Een verhoging van de pensioenaanspraken en pensioenuitkeringen vanwege loon- of prijsstijging heet “toeslag” (voorheen “indexatie” genoemd). De voorwaardelijkheid van de toeslag is vastgelegd in de pensioenregeling. In de pensioenregeling is gekozen voor categorie D1 van de toeslagenmatrix, zoals gepubliceerd door DNB en het ministerie van SZW.

Bij de vaststelling van het toeslagpercentage geldt als richtlijn de afgeleide Consumenten Prijsindex (CPI) voor alle huishoudens. Het bestuur beslist ieder jaar opnieuw in hoeverre pensioenrechten en pensioenaanspraken uiteindelijk worden aangepast. Ter financiering van deze voorwaardelijke toeslagtoezegging is geen bestemmingsreserve gevormd. Hiervoor wordt ook geen premie betaald. De ambitie is eind 2012 overeenkomstig de daarvoor geldende regelgeving verlaagd van 100% CPI afgeleid naar 75% CPI afgeleid.

Toeslagbesluit

Als gevolg van het herstelplan en de nog steeds relatief lage dekkingsgraad heeft het bestuur van het Pensioenfonds besloten dat de pensioenuitkeringen en de opgebouwde pensioenen per 1 januari 2016 niet werden aangepast aan de gestegen prijzen. De doelstelling, een toeslag van 75% van het “CPI afgeleid”-cijfer over de periode november 2014 – oktober 2015 was 0,3%⁶. Het streven werd derhalve ook in 2016 niet gehaald. In de komende jaren zal er door het herstelplan en met name ook door de nieuwe, strengere, toezichtsregels, ook rekening mee moeten worden gehouden dat dit streven niet (geheel) gehaald wordt. Dit is derhalve een risico voor de belanghebbenden op korte en iets langere termijn, gerelateerd aan het overeengekomen ambitieniveau. De totale gemiste toeslag sinds 2008 is nu opgelopen tot 10,42 %, wat bijna gelijk is aan het percentage waarmee de verplichtingen verhoogd zijn sinds 2008 omdat de leeftijdsverwachting sindsdien gestegen is. Voor die hogere leeftijdsverwachting is nooit premie betaald en je zou kunnen beredeneren dat die niet betaalde premie feitelijk nu alsnog “verrekend “ wordt d.m.v. het niet indexeren. Het bestuur gaat er echter van uit dat indien de rente weer stijgt, inhaalindexatie ook tot de mogelijkheden zou moeten kunnen behoren (waarvoor wel vooralsnog vereist is dat de dekkingsgraad boven de 135% uitkomt).

3.2.11 Kosten pensioenfondsen

De kosten van pensioenfondsen bestaan uit vermogensbeheer en pensioenbeheer. De huidige Pensioenfederatie-richtlijn voorzag erin dat alle pensioenfondsen uiterlijk in 2014 de kosten van vermogensbeheer vermelden als percentage van het gemiddelde beheerde vermogen en ze ook aangeven hoeveel de pensioenadministratie (pensioenbeheer) per deelnemer kost. Het Pensioenfonds verstrekt hierin al sinds 2011 inzicht; dit is niet eenvoudig omdat sommige kosten voor meerdere doeleinden worden gemaakt.⁷

---

⁶ bij 75% ambitie dus; het CPI afgeleid cijfer was 0,4%).

⁷ Daarnaast is het soms heel moeilijk zo niet onmogelijk om de kosten uit te splitsen en worden deze dan geschat. Dit is bijvoorbeeld het geval in geval van beleggingen in beleggingsfondsen die weer in andere beleggingsfondsen beleggen.

a) kosten vermogensbeheer

De kosten van vermogensbeheer worden uitgedrukt in een percentage van het belegd vermogen. Deze kosten vormen het leeuwendeel van de totale uitvoeringskosten.

Een vrij accurate benadering van de kosten van het vermogensbeheer voor de middelloonregeling levert voor 2016 een post op van 8.410.358 euro. Als percentage van het gemiddelde beheerde vermogen (2.892.855.534 euro) is dit ongeveer 0,29% (2015: 0,36%). In dit percentage zijn de transactiekosten in de kosten meegenomen. De kosten zijn met name ook flink afgenomen omdat de contracten met de vermogensbeheerders zijn heronderhandeld en de kosten m.b.t. de management fee's verlaagd zijn.

Volgens een uitgebreid onderzoek onder 232 pensioenfondsen van actuariel adviesbureau LCP (2016- editie van het rapport "Werk in uitvoering bij pensioenfondsen) waren de vermogensbeheerkosten in Nederland in 2015 gemiddeld 0,47% van het gemiddeld beheerde vermogen. Het Pensioenfonds werkt dus veel goedkoper dan een gemiddeld pensioenfonds.

De in kaart gebrachte transactiekosten bedroegen 0,045% van het vermogen. De daling kwam mede doordat er minder gehandeld werd in de RCP en er meer cash aangehouden wordt. De door het Pensioenfonds aan DNB gerapporteerde transactiekosten waren in 2015 0,05% en in 2014 gemiddeld 0,07% van het pensioenvermogen. In 2013 was dit nog 0,09%. De transactiekosten bedroegen volgens bovengenoemd onderzoek in Nederland in 2015 gemiddeld 0,09%. Het Pensioenfonds werkt dus ook qua transactiekosten goedkoper dan een gemiddeld pensioenfonds.

b) kosten pensioenbeheer

De kosten van pensioenbeheer worden uitgedrukt in euro's per betrokkene (alle gewezen deelnemers en gepensioneerden) per jaar. Dit zijn de kosten voor de administratie, in- en excasso, communicatie, bestuurskosten en externe adviseurs.

De kosten van de pensioenadministratie zijn 67,46 euro per in 2016 betrokkene⁸ (2015 70,30 euro, 2014: 73 euro, 2013: 89 euro, 2012: 84 euro, 2011: 103 euro).

De 67,46 euro kosten worden deels veroorzaakt door de kosten van het DNB toezicht, deze zijn 8,42 euro (2015: 6,60, euro 2014: 6,57 euro, 2013: 7,50 euro) per betrokkene.

---

⁸ De berekening wijkt iets af van de in de Code Pensioenfondsen beschreven berekening, omdat de Code uitgaat van open fondsen met actieve premie betalende deelnemers en de SPA een gesloten fonds is met alleen maar gewezen deelnemers en gepensioneerden.

3.2.12 (Externe) rapportage, Beleggingsadviescommissie en Uitvoerende Beleggingsadviescommissie

De Beleggingsadviescommissie hanteert een groot aantal rapportages die het Pensioenfonds in staat stellen om de doelstellingen van het beleggingsbeleid te toetsen (maand- en kwartaalrapportages), waaronder rapportages van Kas Bank (met rendementen, risico-inventarisaties, etc.) en Actuarieel adviesbureau Mercer. De rapportages maken het onder andere mogelijk voor het bestuur om te monitoren of de invulling en/of de hoogte van de afdekking van het renterisico en het risicobudget adequaat plaatsvindt.

Het voornaamste doel van de Beleggingsadviescommissie is om het strategisch en tactisch beleggingsbeleid, dat door het Bestuur is vastgesteld, adequaat te volgen en daarover te adviseren. De Beleggingsadviescommissie komt viermaal per jaar bijeen. De Beleggingsadviescommissie bestond per 31 december 2016 uit de volgende leden:

Beleggingsadviescommissie

Naam	Rol	Functie
Drs. Jeroen Boot	Lid	Vermogensbeheerder bij Bank Insinger de Beaufort
Drs. Edward Krijgsman	Lid	Principal adviser, Mercer
Willo Peters	Kandidaat lid	Bestuurslid Pensioenfonds Atos
Arno Elshout	Technisch Voorzitter	Secretaris Pensioenfonds Atos
Mr. Gé Overdevest	Secretaris	Directeur Pensioenfonds Atos

In 2011 is er naast de Beleggingsadviescommissie ook een permanente Uitvoerende Beleggingsadviescommissie ingesteld, ten einde het vermogensbeheer intensiever te monitoren en te begeleiden. De Uitvoerende Beleggingsadviescommissie (UBAC) die bijna maandelijks vergadert, heeft daarnaast ook frequent overleg of contact met de vermogensbeheerders. In de UBAC zit ook 1 van de 2 externe beleggingsadviseurs uit de Beleggingsadviescommissie. De UBAC bestond per 31-12-2016 uit de volgende leden:

Uitvoerende Beleggingsadviescommissie

Naam	Rol	Andere functies
Arno Elshout	Technisch Voorzitter	Secretaris Pensioenfonds Atos
Mr. Gé Overdevest	Secretaris	Directeur Pensioenfonds Atos
Drs. Jeroen Boot	Lid	Vermogensbeheerder bij Bank Insinger de Beaufort

3.2.13 Ontwikkelingen bij Atos

Atos heeft nu een nieuwe pensioenregeling maar blijft d.m.v. ondersteuning nog betrokken bij het fonds. Financieel zijn er geen banden meer, de afspraken behelzen alleen nog ondersteuning met faciliteiten, mankracht, kennis en informatie-uitwisseling. Ook helpt het fonds Atos nog bij het afhandelen van bepaalde arbeidsvoorwaarden van huidig en voormalig personeel. De ontwikkelingen bij Atos zijn alleen nog van belang voor zover het deze aspecten betreft en voor zover Atos wel of niet veel personeel blijft afstoten of kwijtraakt; dit laatste bepaalt immers voor een groot deel de mate waarin er nog waardeoverdrachten (kunnen) plaatsvinden en dus het tempo waarop het aantal betrokkenen bij het fonds afneemt.

3.2.14 Risicobeheer⁹

Binnen het bestuur zijn er 2 bestuurders die de taak risicomanagement expliciet toegewezen hebben gekregen. Zij hebben ieder deel hun eigen taken en deels overlappende taken. De taken en taakverdeling zijn vastgelegd in het Deskundigheidsplan. Daarnaast geldt voor het zittend bestuur dat de focus van alle bestuursleden continu op de risico's is gericht.

Het fonds hanteert bij de uitvoering van het risicomanagement ook een risicomanagement raamwerk waarmee de risico's o.a. inzichtelijk worden gemaakt. Dit zogenaamde 'Risk Management Framework (RMF)' heeft als voornaamste doel de belangrijkste risico's van het Pensioenfonds te identificeren c.q. te inventariseren (inclusief de impact op het Pensioenfonds), de (eventuele) maatregelen te beschrijven om met deze risico's om te gaan en tot slot een 'assessment tool' te creëren die zorgdraagt voor een adequate naleving. Hieronder wordt het ontwerp (opzet), de bouw (bestaan) en de borging (werking) weergegeven. Uitgangspunt voor het voor 2016 gehanteerde Risicomodel zijn de doelstellingen van het Pensioenfonds:

Processen

- Vaststellen pensioenregeling
- Vaststellen beleggingsbeleid

Proces overstijgend

- Vaststellen Jaarrekening
- Communicatie (website reglement, bestuursverslag)
- Uitbesteden/ Beheren SLA-management:
  - Vermogensbeheer
  - Bewaarneming
  - Uitvoeren actuariel werk
  - Uitvoeren regeling
  - Administreren personeel
  - Administreren salaris

Het bepalen van de kernrisico's en de maatregelen in het RMF zijn niet statisch, maar vormen onderdeel van het beleid van het Pensioenfonds. Er is per onderwerp een risico-eigenaar aangewezen en het is ingebed in de planning & control-cyclus. Jaarlijks beoordeelt het bestuur aan de hand van het RMF en een onderzoeksrapport of de risico's voldoende beheerst worden.

Risicohouding

De beleggingstechnische risicobereidheid ('risk appetite') van het Pensioenfonds is op hoofdlijnen als volgt te omschrijven: het fonds kent een dynamisch anti cyclisch beleggingsbeleid dat afhankelijk van de omstandigheden op de economische en financiële markten meer of minder risico neemt. Als de marktomstandigheden gunstig zijn (goedkope aandelen, zeer lage rente), dan neemt het fonds meer risico en als ze ongunstig zijn (dure aandelen, hoge rente) dan neemt het fonds minder risico. Vertaald in dynamische risicobudgetten betekent dat dat conform het DNB risicomodel (de S-formule) afhankelijk van

---

⁹ Voor meer Risicobeheer en derivaten zie uitgebreide toelichting in de jaarrekening

de omstandigheden een VEV positie van ongeveer 5 tot maximaal 34 kan worden ingenomen. Als korte termijn risico-indicator wordt daarbij een 6 maands ex ante TE en een 36 maands ex ante TE berekend die in principe beide op of onder de 16% moet blijven.

Voor de maatregelen ter beheersing van de voornaamste risico's en onzekerheden wordt verwezen naar de ABTN, die op de website (www.pensioenfondsatos.nl) beschikbaar is. De voornaamste risico's die nu gelopen worden zijn het renterisico en prijsrisico. Het renterisico wordt heel bewust gelopen door het bestuur: de extreem lage renteniveaus zullen op lange termijn verlaten worden en het fonds kan als lange termijn belegger daar optimaal van profiteren. Het prijsrisico wordt beperkt door o.a. voor een relatief laag percentage in aandelen te beleggen en relatief veel cash aan te houden.

De verwachte impact op de resultaten en/of de financiële positie indien het renterisico zich voordoet is dat zowel de dekkinggraad als de beleidsdekkinggraad verder zullen dalen en een dekkingstekort optreedt. Indien deze negatieve rentebeweging doorzet of niet kentert dan is uiteindelijk een korting niet uit te sluiten. Een daling van de marktprijzen zal eenzelfde effect bewerkstelligen indien de prijzen niet binnen afzienbare tijd weer zouden stijgen.

De risico's en onzekerheden die in 2016 een belangrijke impact op het fonds hebben gehad is feitelijk alleen bovengenoemd renterisico geweest: dit risico materialiseerde zich door de voortdurende rentedaling in 2016 en had een sterk negatief effect op de dekkinggraad en was voor het overgrote deel van de totale daling van de dekkinggraad verantwoordelijk. Dit renterisico zou ook in 2017 nog een significante impact op de resultaten kunnen hebben, maar vooralsnog lijkt het er op dat de rente niet meer verder daalt. Alleen met een rentehedge van rond de 100% zou je weinig last hebben gehad van de dalende rentetermijnstructuur, maar de rente is historisch zo laag dat een hoge rentehedge op de wat langere termijn onverstandig wordt geacht en het risico met zich draagt dat je beleidsdekkinggraad nooit hoog genoeg wordt om consistent volledig te indexeren. Dit betekent echter wel dat als die rente nog een jaar laag blijft en de aandelenmarkten niet significant stijgen, dat de beleidsdekkinggraad onder de 100% zakt en het herstel dan dus ook langer gaat duren. Een eventuele korting kan ook niet worden uitgesloten: dit blijft een belangrijk materieel risico voor het fonds dat – indien het zich materialiseert – naar verwachting een grote impact zal hebben.¹⁰

Een relevant operationeel risico waar het fonds altijd waakzaam voor is betreft het risico dat er geen betalingen van pensioenen (en rekeningen) kan plaatsvinden. Dit risico wordt door extra maatregelen gemitigeerd en beheerst. Voor elke functie in het proces is er een achtervang zodat indien de vaste uitvoerders niet beschikbaar zijn er altijd iemand de betalingen kan verrichten. Ook worden er liquiditeiten bij meerdere banken aangehouden zodat indien één bank operationeel of financieel faalt de betaling vanuit een andere bank zou kunnen plaatsvinden.

Er zijn voorts een aantal verbeteringen in het systeem van risicomanagement van het Pensioenfonds aangebracht.

In 2016 is met behulp van de 'assessment tool' wederom onderzocht of de in het RMF opgenomen risicobeheersmaatregelen adequaat functioneren en waar de risico's nog niet geheel door adequate procedures en maatregelen werden afgedekt. Op basis van dit RMF is in Q2 2016 door de compliance officer een onderzoek verricht naar de werking en naleving van het RMF in 2015. Het onderzoeksrapport is juli 2016 in het bestuur besproken. Door onder andere uitbreiding van het onderdeel 'Integriteitsrisico en Belangenverstremgeling' is t.o.v. 2014 het aantal testen met 10 uitgebreid. In 75% van de uitkomsten wezen de testen uit dat er een voldoende werd gescoord, in 25% was er sprake van matig/voldoende, maar geen enkele test scoorde onvoldoende. Het bestuur heeft naar aanleiding van de bespreking een aantal concrete acties geformuleerd met als doel de resultaten m.b.t. de risicobeheersing nog beter te maken:

De testen die matig of matig/onvoldoende hebben gescoord zijn met het bestuur besproken en de belangrijkste aanpassingen en/of verbeterpunten die zijn vastgelegd zijn de volgende:

---

¹⁰ Maar als de rente dan eindelijk weer gaat stijgen, dan kan een dergelijke korting waarschijnlijk weer ongedaan gemaakt worden.

- de scope van de ISAE 3402 rapportage van Syntrus-Achmea wordt nader onderzocht in het kader van de lopende RFP voor de uitvoering van de pensioenadministratie vanaf 2017. Dit sluit aan bij de opmerkingen van de visitatiecommissie dat de scope van de ISAE3402 van Syntrus Achmea niet volledig zou zijn omdat bijvoorbeeld de onderaannemers zouden ontbreken;
- met betrekking tot het vermogensbeheer wordt opgemerkt dat de matrix duidelijk wordt als er bandbreedtes voor het VEV in de matrix worden opgenomen. Voor de beleggingscategorieën zijn er al bandbreedtes;
- inzake het beleggingsbeleid wordt m.b.t. de periodieke check op correlatie tussen de vermogensbeheerders besloten dat de check – die wel wordt uitgevoerd maar niet expliciet vastgelegd - voortaan in de notulen van de (U)BAC standaard worden vastgelegd;
- de rapportage van de Compliance Officer beval voorts aan om de jaarlijkse evaluatie van de beleggingsadviescommissie door het bestuur nader in te vullen. Twee bestuursleden zullen in 2017 de jaarlijkse evaluatie van de beleggingsadviescommissie opstarten;
- in het geschiktheidsplan moest het risicomanagement nog meer uitgebreid worden opgenomen. Met name de taakomschrijving van de bestuurders moet nog uitgebreid worden op dit punt. Dit is in 2016 ook gebeurd; en
- alhoewel Atos een gerenommeerd top IT bedrijf is, zal voor de beheersing van het IT-risico bij het pensioenfonds in het RMF aan de lijst met 10 testonderdelen een 11^e onderdeel genaamd 'IT' wordt toegevoegd.

ISAE 3402

Door het bestuur zijn voorts de ISAE 3402 rapporten van onze voornaamste dienstverleners (de vermogensbeheerders, de bewaarder en Syntrus Achmea) beoordeeld. De International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB) heeft een "ISAE (= International Standard on Assurance Engagement) 3402"-standaard voor "Verzekerings- controleverslagen voor een Dienstenorganisatie" ontwikkeld. De rapporten geven een beeld dat de kwaliteit en risicobewaking van onze dienstverleners voldoende gewaarborgd zijn. De rapporten geven als zodanig een goed inzicht in de modus operandi van onze dienstenleveranciers.

Syntrus-Achmea

Het "Service Organisatie Rapport Standaard 3402 Type 2 Syntrus Achmea Pensioenbeheer, MAIA domein, periode 1/1 – 31/12/2016" bevat het oordeel van Ernst & Young Accountants LLP (Den Haag, Nederland) m.b.t. onze administrateur Syntrus Achmea. Sinds 1 januari 2016 maakt Syntrus Achmea Pensioenbeheer overigens deel uit van de nieuwe Achmea divisie ODV (Oudedagsvoorziening). De aansturing van de organisatie en de uitvoering van de pensioenbeheeractiviteiten zijn niet gewijzigd.

In het rapport heeft Ernst & Young Accountants LLP een positief oordeel op de volgende onderdelen:

- (1.1) beschrijving van de interne beheersingsmaatregelen;
- (1.2) afdoende adequate wijze van opzet van die interne beheersingsmaatregelen; en
- (1.3) getoetste interne beheersingsmaatregelen: deze waren effectief.

Het bevat voorts naast een uitgebreide management verklaring van de directie van Syntrus Achmea Pensioenbeheer N.V. een heldere beschrijving van de organisatie en dienstverlening van Syntrus Achmea. Het bevat ook een uitgebreide beschrijving van de reikwijdte van het 3402 rapport.

In sectie 3 van het rapport staat een heldere beschrijving van de organisatie, dienstverlening en reikwijdte van de Standaard 3402, type 2 rapport. SA Pensioenbeheer maakt gebruik van de subservice-organisaties Achmea IM & IT voor IT-dienstverlening en van Achmea Centrale Dienstverlening (CDV) voor het beheer van applicaties SAP voor het voeren van grootboekadministraties. Voor de beschrijving maakt SA gebruik van de uitsluitingsmethode (carve out method) d.w.z. dat de beschrijvingen en daarmee verband houdende interne beheersingsmaatregelen van subservice-organisaties uitgesloten zijn. Wel monitort de SA service organisatie eens per kwartaal de effectiviteit van de beheersingsmaatregelen van de subservice-

organisaties en beoordeelt tevens de assurance-rapporten betreffende de interne beheersingsmaatregelen van de subservice-organisaties.

De kernbelofte van SA Pensioenbeheer aan pensioenfondsbesturen bestaat uit een klant-specifieke, kosteneffectieve en compliant pensioenuitvoering, waarbij het bestuur van het Pensioenfonds in control is. SA Pensioenbeheer gaat haar focus in de toekomst richten op Ondernemings- en Beroepspensioenfondsen en gaat over de tijd haar dienstverlening aan Bedrijfstackpensioenfondsen afbouwen.

In sectie 4 van het rapport tenslotte staat een heldere en doorgrondelijke beschrijving van processen, beheersingsdoelstellingen, beheersingsmaatregelen en testresultaten van de externe accountant. Ook de omvang van de populatie, de controlefrequentie en het aantal testen wordt genoemd. Uitkomst: Op alle processen werden de beheersingsdoelstellingen behaald. De testwerkzaamheden hebben meestal als resultaat dat geen uitzonderingen werden geconstateerd. Daar waar dit wel het geval was, is er een heldere managementtoelichting.

Het bestuur heeft geconcludeerd dat er geen nadere actie nodig is richting Syntus Achmea.

BlackRock

Het ISAE 3402 rapport van BlackRock (BR) kent een positief oordeel van Deloitte & Touche (D&T). In haar "independent service auditor's report" stelt D&T dat:

- (1.1) De beschrijving van het systeem redelijk adequaat het systeem weergeeft dat was opgezet en geïmplementeerd in de periode 1 oktober 2015 tot 30 september 2016.
- (1.2) De 'controle-instrumenten' gerelateerd aan de "te controleren (bedrijfs)onderdelen" waren passend ontworpen ten einde een voldoende mate van zekerheid te verkrijgen dat de controle-doelstellingen bereikt zullen worden.
- (1.3) De geteste 'controle-instrumenten', die samen met de aanvullende 'gebruikers identificatie'-controle-instrumenten het raamwerk vormen, zijn (indien deze effectief functioneren) de juiste controle-instrumenten die noodzakelijk zijn om voldoende zekerheid te verkrijgen dat de "controle-doelstellingen" over de gehele periode bereikt worden.
- (2) Sectie 2 bevat de BR management verklaring inzake de beschrijving van het systeem, inclusief relevante details betreffende veranderingen in het systeem. De verklaring stelt dat de 'controls' adequaat ontworpen waren en effectief opereerden gedurende de beschreven periode.
- (3) Sectie 3 bevat een uitgebreide beschrijving van het BR Systeem "Aladdin" en de BR organisatie, die werk geeft aan 12.950 medewerkers, die werkzaam zijn in 30 landen over de hele wereld en die met \$ 5,1 biljoen 's werelds grootste fiduciaire vermogensbeheerder is. Er is een uitgebreide beschrijving hoe BR omgaat met subservice-organisaties, contracten tussen BR en subservice-organisaties moeten voldoen aan hoge standaards van BR. Kern risico indicatoren worden maandelijks gemonitord door BR. Het Asset Management Services rapport is gemaakt op basis van de richtlijnen volgens ISAE 304 alsmede volgens SSAE nr 16.
- (4) Sectie 4 bevat Informatie van de D&T inzake de scope, restricties en overige omgevingscontrole-elementen zoals management filosofie, organisatiestructuur, risk assessment etc., alsmede beschrijving van de uitgevoerde testprocedures.
- (5) In sectie 5 staan de door BR gespecificeerde controles en door D & T's uitgevoerde tests en testresultaten. Uitkomst: vrijwel alleen "no exceptions noted". Daar waar uitzonderingen geconstateerd werden, volgde een adequate management reactie.
- (6) In sectie 6 is tenslotte aanvullende informatie gegeven door BR betreffende I) business continuïteitsplannen, II) disaster recovery programma's, III) het Cyber veiligheidsprogramma en IV) de lijst van gebruikte termen en afkortingen.

Voort is door BR een zogenaamde “overbruggings-brief”¹¹ aangeleverd: er is een verklaring van BR ontvangen met een bevestiging dat de interne controle-omgeving geen materiele wijzigingen heeft ondergaan in de periode van 1 oktober 2016 tot en met 31 december 2016. N.a.v. de ISAE rapportage is door het bestuur besloten dat geen nadere actie nodig is richting BR.

Kas Bank

Het Service Organisation Control Report ISAE 3402 type 2, 2015” van Kas Bank N.V. voor de periode 1 januari 2016 – 31 december 2016, bevat het oordeel van PWC Accountants N.V. te Amsterdam en is een uitgebreid rapport met beschrijving van de Kas Bank organisatie, de services en de scope van het rapport. Veel aandacht is besteed aan de interne controle structuur. Het bevat de volgende inhoud en bevindingen:

(1) De volgende controle aandachtsgebieden, uitgevoerde controles en testresultaten van de onafhankelijke externe accountant PWC zijn beschreven:

- 1 De service “Transactions”
- 2 De service “Assets”
- 3 De service “ Treasury”
- 4 De service “ IT General Controls”

(2) Kas Bank heeft na een lang en uitgebreid selectieproces besloten een belangrijk deel van haar IT services over te dragen aan een externe partij. Op 1 juli 2016 is er een IT outsourcing contract gesloten met Atos Nederland BV en is er een transfer programma gestart genaamd TRANCE. De eerste mijlpaal is op 1 oktober 2016 gehaald met het overdragen van de IT staf aan Atos Nederland BV. Het is de bedoeling dat het programma TRANCE in juli/augustus 2017 afgerond zal zijn. Ten aanzien van de overgedragen IT processen, zoals z/OS mainframe, UNIX en productie control alsmede vele IT services zijn tussen Kas Bank en Atos SLA's overeengekomen. Naast de bevestiging van het management van Kas Bank is ook door Atos per 19 januari 2017 een bevestiging gegeven bij de beschrijving van de vier bovengenoemde aandachtsgebieden alsmede van de gerelateerde controlewerkzaamheden.

(3) Vrijwel alle testresultaten noteerden de opmerking” geen relevante uitzonderingen geconstateerd”. Op alle testresultaten die scoorden met een uitzondering is door het management van KAS BANK een bevredigend antwoord gegeven, zijn procedures aangescherpt en aanvullende maatregelen genomen. Met name op het gebied van “Fund en Financial Accounting” worden werkzaamheden uitgevoerd die de impact van de bevinding mitigeren. KAS BANK zal in de periode januari tot begin maart 2017 met terugwerkende kracht over de periode januari 2016 tot en met november 2016 reconciliaties in posities en waarde opnieuw uitvoeren en documenteren. De Interne Accountants Dienst zal hierover een aanvullend rapport publiceren. Het management geeft extra aandacht aan de juiste, volledige en aantoonbare uitvoering van deze maatregelen. Voor het proces “Currency Overlay” is in januari 2017 met terugwerkende kracht de aantoonbaarheid van de controlemaatregelen hersteld. De Interne Accountants Dienst heeft de documentatie nogmaals beoordeeld en hierin geen afwijkingen gevonden.

(4) Het behalve voor de onderdelen “Fund accounting & Financial Administration” en “ Currency Overlay”, positieve oordeel van de onafhankelijke accountant PWC, de zgn. qualified opinion, luidt als volgt:

1. “The description fairly presents the system for processing customer’s transactions as designed and implemented throughout the period January 1st, 2016 to December 31st. 2016.”
2. “The controls related to the control objectives stated in the description were suitably designed throughout the period January 1st, 2016 to December 31st. 2016.”
3. “The controls tested, which were those necessary to provide reasonable assurance that the control objectives stated in the description has been achieved, operated effectively throughout the period January 1st, 2016 to December 31st. 2016.”

---

¹¹ BR kent een gebroken boekjaar waardoor een ISAE rapportage de periode 1 oktober 2015 -30 september 2016 beslaat. Daarom eisen accountants bij een jaarverslag over heel 2016 altijd een “bridge letter”, een overbruggingsbrief, waarin iets gesteld wordt over de laatste 3 maanden van het jaar.

Er hebben zich geen bijzondere gebeurtenissen na controledatum voorgedaan.

Het bestuur heeft m.b.t. het Kas Bank ISAE 3402 rapport geconcludeerd dat er:

- A. nu geen nadere actie nodig richting KAS BANK;
- B. wel in juni 2017 of indien mogelijk eerder het aanvullende IAD rapport bestudeerd dient te worden; en
- C. in april met KAS BANK een afspraak gemaakt moet worden om geïnformeerd te worden over de voortgang van het TRANCE programma.

GMO

Het Report over de periode oktober 2015 - september 2016 inzake GMO's beschrijving van

- het 'Advisory Services System'; en
- de adequate opzet en (operationele) werking en effectiviteit van de beheersingsmaatregelen/controlemechanismen en –instrumenten,

betreft een SOC1 (Service Organisation Control) type II rapport samengesteld volgens AT 801 en ISAE 3402 standaarden.

Sectie 1 van het rapport van de 'Independent Service Auditors' (PWC, Boston, USA) geeft een positief oordeel op:

1.1 De beschrijving van het Advisory Services System (processen en werkzaamheden) geven een adequaat beeld van de activiteiten die voor de cliënten zijn opgezet en geïmplementeerd.

1.2 De beschrijving omvat ook de relevante details inzake de veranderingen die in het system hebben plaatsgevonden gedurende de periode waarop het rapport betrekking heeft.

1.3 De beheersmaatregelen gerelateerd aan de interne beheersing-doelstellingen van GMO waren adequaat opgezet teneinde een voldoende mate van zekerheid te verkrijgen dat de controle-doelstellingen bereikt zullen worden, als die beheersmaatregelen ('controls') effectief werken.

Conclusie: de geteste beheersmaatregelen van GMO functioneerden adequaat en effectief over de gehele periode. Deze beheersmaatregelen zijn samen met de (complementaire) 'user identity'-beheersmaatregelen, indien zij effectief werken, een voorwaarde om voldoende zekerheid te verkrijgen dat de beschreven "interne beheersing-doelstellingen" bereikt worden.

Sectie 3 kent een uitgebreide beschrijving van de GMO "Control Environment" die rondom de GMO organisatie en de aan haar gelieerde bedrijven gebouwd is. Daarnaast wordt de scope en het doel van het rapport beschreven. Het geeft een gedetailleerde beschrijving van de investment teams, de Governance, het management oversight en de risicobeheersings-instrumenten van het management. Voorts worden de beheersmaatregelen en instrumenten betreffende de GMO fondsen benoemd evenals de 'internal control'-practices. Ook worden de gebruikte applicaties omschreven en worden de externe service providers getoetst, samen met de aanvullende 'user entity'-controls, etc. De beoordelingen leveren geen bevindingen op.

Sectie 4 bevat een beschrijving van de 'interne beheersings-doelstellingen en gerelateerde controle procedures alsmede testresultaten op de volgende onderdelen: client operations and shareholder services, portfolio trading, securities processing and portfolio reconciliation, client reporting and information technology. Meestal was het oordeel "geen afwijkingen geconstateerd"; de enkele keer dat wel een afwijking werd geconstateerd is er sprake van een adequate management reactie in sectie 6. De opzet en systemen zitten adequaat in elkaar.

Sectie 5 bevat de informatie verstrekt door de onafhankelijke accountant en voorts een beschrijving van de testomgeving in aard, timing en reikwijdte van de testen.

Sectie 6 van het rapport bevat de Overige informatie van GMO. Het betreft met name a) Management reactie op testuitzonderingen, en b) Business Continuïteit Plan: executive summary over de werking van het

continuïteitsplan waarin een business continuïteitsmanager, een recovery team en een crisis management team samen werken om interrupties en rampen het hoofd te kunnen bieden.

GMO geeft geen verklaring uit die de periode 1 oktober 2015 – 31 december 2016 beslaat, maar SPA heeft wel een brief van T.A. Pari (senior manager risk en controls van GMO) over die periode ontvangen, dat er zich geen meldenswaardige voorvallen hebben voorgedaan en de interne controle procedures constant worden aangepast aan de gangbare standaards in het maatschappelijk verkeer. Het bestuur meent op basis van het rapport dat er geen nadere actie nodig is richting GMO.

Toekomst

Een laatste, fondseigen, risico dat benoemd kan worden is het risico dat de duratie van het fonds ernstig afneemt omdat gewezen deelnemers vertrekken en dat daardoor de “vergrijzing” versneld doorzet bij het fonds. Voor nu en de komende jaren lijkt dat vooralsnog geen issue. Het verloop is zeer beperkt (in 2016 weer minder dan in 2015, en in aantallen was er sprake van minder dan 1% aan waardeoverdrachten. De duratie blijft daardoor goed op peil. In dit tempo zal het fonds daarom nog zeker 6 á 7 jaar een voldoende hoge duratie hebben om een lange termijn visie te hanteren die het resultaat maximeert binnen een beheersbaar en aanvaardbaar risico. Er is nog voldoende tijd om tussentijdse neerwaartse ontwikkelingen in de beleidsdekkingsgraad, zoals deze zich in 2015 en in 2016 voordeed, op te kunnen vangen met betere jaren waarin de rente stijgt.

3.3 Resultaten beleggingen voor Middelloon- en Eindloonregeling

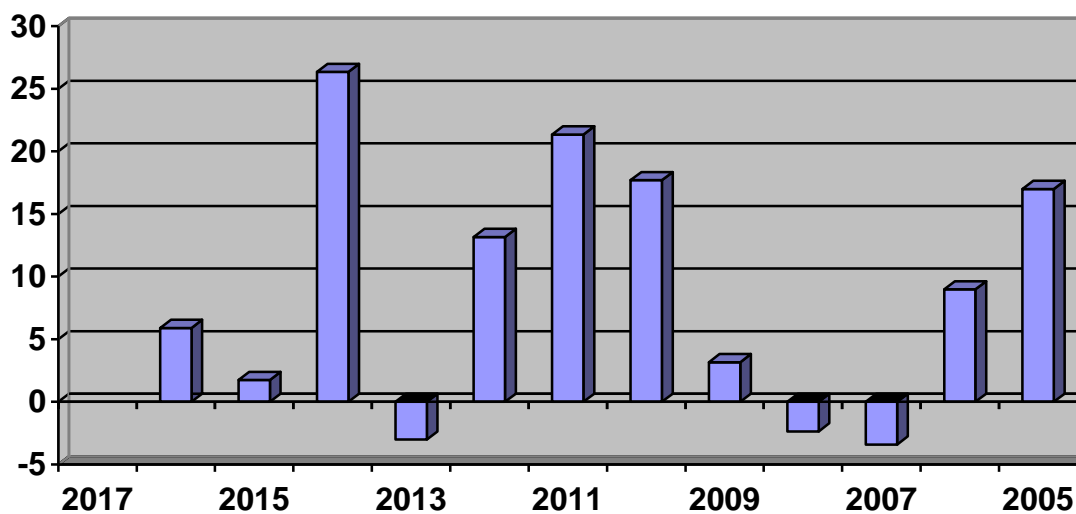
3.3.1 Totaalrendement op alle beleggingen voor rekening van het Pensioenfonds

Het totaalrendement (Risk Control-, Return- en bestuursportefeuille) op alle beleggingen over 2016 was 5,9%.

Overzicht meerjarig rendement op alle beleggingen voor rekening van het Pensioenfonds (het getal voor 2008 is gecorrigeerd ten opzichte van vorige jaren):

Beleggingsrendement (in %)	2016									
	5,9%									
2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005
1,75%	26,35%	-3,01%	13,17%	21,35%	17,60%	3,17%	-2,36%	-3,4%	8,99%	17,00%

Tabel: beleggingsrendement in % per jaar

Gemiddeld over 12 jaar: 8,88%.

Mutatie dekkingsgraad als gevolg van 2 reguliere externe marktfactoren

Er zijn twee jaarlijks terugkerende externe marktfactoren die van grote invloed zijn op de dekkingsgraad: A) de rentetermijnstructuur (rekenrente) die het rendement op de verplichtingen bepaalt en B) de koers- en rendementsontwikkelingen van de beleggingen. De dekkingsgraad is de breuk van bezittingen/verplichtingen x 100%.

Ad A) De verplichtingen van het Pensioenfonds betreffen in principe de te verrichten pensioenuitkeringen. De daarvoor benodigde voorziening wordt berekend met behulp van de door DNB voorgeschreven rekenrente. Als deze stijgt, daalt de vereiste voorziening en heeft dit een positief effect op de dekkingsgraad

(de noemer in de breuk neemt af). Als de rekenrente daalt, stijgt de vereiste voorziening en heeft dit een negatief effect op de dekkingsgraad (de noemer in de breuk neemt toe).

Ad B) Als het rendement op de beleggingen positief is, dan heeft dit vanzelfsprekend eveneens een positief effect op de dekkingsgraad, immers je vermogensbestanddelen nemen in waarde toe (de teller in de breuk, de bezittingen nemen toe). Als het rendement echter negatief is, dan heeft dit vanzelfsprekend een negatief effect op de dekkingsgraad (de teller in de breuk, de bezittingen nemen af).

Beide marktfactoren kunnen dus ook tegengestelde effecten hebben: de rente kan dalen waardoor de dekkingsgraad daalt (want de verplichtingen nemen in waarde toe), maar als het rendement op de beleggingen tegelijkertijd positief is, stijgt de dekkingsgraad als gevolg daarvan. Het saldo van deze effecten als gevolg van de externe marktfactoren kan dus positief of negatief zijn. Voor 2016 waren de resultaten als volgt:

2016

Rendement beleggingen   **5,9%**

Rendement verplichtingen¹² **-8,4%**

	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
Rendement beleggingen	1,75%	26,35%	-3,01%	3,17%	21,35%	17,60%	3,17%
Rendement verplichtingen	-6,09%	-22,57%	3,42%	-8,20%	-19,16%	-13,00%	3,90%

Het positieve rendement op de beleggingen heeft bijgedragen aan de verbetering van de financiële positie van het Pensioenfonds. Als gevolg van de gedaalde rente zijn de verplichtingen echter gestegen met 8,4%. Deze stijging van de verplichtingen draagt negatief bij aan de dekkingsgraad. Het saldo van het rendement op de beleggingen en de verplichtingen van $(5,9 - 8,4) = -2,5\%$ was in 2016 negatief en had dus een negatief effect op de dekkingsgraad. De dalende marktrente zorgde er uiteindelijk voor dat de verplichtingen harder stegen dan de beleggingen. Aan dit proces van dalende dekkingsgraden door een dalende rente (en dus hogere verplichtingen) lijkt sinds begin 2017 een eind te zijn gekomen. Sinds januari 2017 stijgt de dekkingsgraad weer. Benadrukt wordt nogmaals dat het beheerde vermogen wel in waarde toenam in 2016.

Naast het rendement op de beleggingen en het rendement op de verplichtingen, zijn er ook nog andere elementen die het verloop van de dekkingsgraad bepalen. Deze elementen zijn de volgende:

- de uitbetaalde pensioenuitkeringen;
- de verleende toeslagen;
- overige oorzaken (sterftewinst of sterfteverlies, herverzekeringsresultaat, etc);
- kosten.

Het verloop van de beleidsdekkingsgraad in 2016 is als volgt toe te rekenen aan de verschillende componenten:

---

¹² Waardeverandering van de verplichtingen als gevolg van de wijziging van de gemiddelde rekenrente over 2016 als percentage van het gemiddeld belegd vermogen.

Beleidsdekkingsgraad per 1 januari 2016:

	108,1%	
Pensioenuitkeringen:		0,1%
Verleende toeslagen:		0,0%
Wijziging Rentetermijnstructuur (RTS), gevolgen Technische Voorz.		-8,4%
Beleggingsresultaat:		1,4%
Wijziging actuariële grondslagen:		-0,2%
Overige oorzaken:		-0,1%
Beleidsdekkingsgraad per 31 december 2016:	100,9%	

- Omdat de dekkingsgraad gedurende het jaar boven de 100% lag, droegen de betaalde pensioenuitkeringen positief bij aan de dekkingsgraad;
- Omdat er geen toeslagen zijn verleend in 2016 was er geen effect op de dekkingsgraad;
- De rente daalde per saldo in 2016 (rekenrente van 1,7 naar 1,38%), waardoor de verplichtingen stegen, wat 8,4% negatief bijdroeg aan de dekkingsgraad;
- Het beleggingsresultaat was positief en zorgde voor een stijging van de dekkingsgraad;
- De actuariële grondslagen werden aangepast nav de nieuwe sterftetafels van het Actuarieel Genootschap, in 2016 was er daarom een negatief effect op de dekkingsgraad.
- Overige oorzaken hebben betrekking op diverse mutaties (sterftewinst of sterfteverlies, herverzekeringsresultaat, middeling bij berekenen beleidsdekkingsgraad, etc.) en zogenaamde kruiseffecten tussen de diverse componenten en droegen negatief bij aan de dekkingsgraad. Daarnaast is de dekkingsgraad gedaald door de door DNB gewijzigde voorgeschreven berekeningswijze van de dekkingsgraad.

Per saldo daalde de beleidsdekkingsgraad uiteindelijk met 7,2%. De dekkingsgraadontwikkeling betekende dat in 2016 het herstelplan nog steeds van toepassing is.

Met betrekking tot de verplichtingen van het Pensioenfonds daalde de gemiddelde rekenrente (op basis van de gepubliceerde rentetermijnstructuur) waarmee deze verplichtingen berekend worden van 1,7% op 31 december 2015 naar 1,38% op 31 december 2016 en die ontwikkeling is de voornaamste reden waarom de dekkingsgraad gedaald is.

De reële dekkingsgraad van het fonds is overigens 84,6%.

3.3.2 Rendement van de deelportefeuilles

De totale beleggingsportefeuille voor Atos ML is gesplitst in een Risk Control Portefeuille en een Return Portefeuille. De Return portefeuille bestaat uit 2 zogenoemde High Volatility (HV) portefeuilles en een tijdelijke bestuursportefeuille. In de volgende paragrafen wordt dit nader toegelicht.

3.3.2.1 De Risk Control portefeuille

Voor het beleggingsbeleid van het Pensioenfonds is het uitgangspunt er voor te zorgen dat er voldoende vermogen is om aan de totale pensioenverplichtingen te voldoen; kapitaalbehoud is hierbij het uitgangspunt. Er moet dus voldoende vermogen zijn om alle op dit moment toegezegde pensioenen in de toekomst te kunnen betalen. Daartoe probeert het bestuur het vermogen zoveel mogelijk te behouden en een robuuste groei daarin te laten zien. Dit is de afgelopen 9 jaar gemiddeld genomen goed gelukt (per jaar gemiddeld meer dan 8% rendement), maar de totale verplichtingen worden echter berekend ('contant gemaakt') met de rentetermijnstructuur die DNB publiceert en die houdt geen rekening met dit rendement. Die berekent de verplichtingen met een zeer laag rente-rendement dat grotendeels gebaseerd is op de Duitse rente op staatsobligaties. Eén procent verschuiving naar beneden of naar boven van de gemiddelde rente betekent voor het fonds een verandering van de omvang van de berekende verplichtingen van circa 19%. Beweging in de rente doet die omvang van de verplichtingen dus sterk schommelen en dat veroorzaakt ook

schommelingen in de dekkingsgraad. Vooral als de rente daalt, kan dit er voor zorgen dat de dekkingsgraad erg laag wordt. Dit effect was in de periode 2008 – 2011 en ook in 2014-2016 bij veel pensioenfondsen zichtbaar. We worden dus wel steeds rijker in euro's, maar door de dalende rente en de rekenmethodiek m.b.t. de verplichtingen daalt per saldo tot op heden de dekkingsgraad toch. Dit komt omdat het fonds het renterisico niet geheel heeft afgedekt. Het extreem lage rente niveau heeft het bestuur de overtuiging gegeven dat de rente vanaf de recente niveaus in de ietwat verder liggende toekomst (2018 e.v.) weer op hogere niveaus zal liggen. In 2016 heeft het fonds in de Risk Control portefeuille de rentehedge daarom verder afgebouwd naar 20%. Als de rente weer gaat stijgen, zal er dan slechts beperkt kapitaalverlies optreden (door de 20% rente hedge hebben we slechts beperkt obligaties, en juist die obligaties nemen sterk in waarde af als de rente weer gaat stijgen). De verplichtingen zullen echter dan wel voor de volle 100% afnemen, zodat er niet alleen kapitaal wordt behouden maar ook de dekkingsgraad zal stijgen. De Risk Control portefeuille is een beleggingsportefeuille met staatsobligaties uit met name Frankrijk, Oostenrijk, België, Spanje en Italië en rente swaps. Bij een rentedaling, waarbij de waarde van de pensioenverplichtingen stijgt, wordt er dus door de 20% afdekking nog maar beperkt voor gezorgd dat de Risk Control portefeuille in waarde toeneemt, waardoor eventuele rentedalingen een negatief effect hebben op de dekkingsgraad. Met andere woorden: een stijging van de verplichtingen door rentebewegingen betekent nog maar een 20% stijging van de waarde van de Risk Control portefeuille. Een daling van de verplichtingen door rentebewegingen betekent automatisch nog maar een daling van de waarde van de Risk Control portefeuille van 20% van het bedrag dat de verplichtingen gedaald zijn. Deze portefeuille wordt normaal gesproken gezien als de defensieve component van de totale beleggingsportefeuille, maar omdat de rente nu zo extreem laag is, wordt deze hedge nog maar beperkt toegepast. De waarde van de Risk Control portefeuille beweegt derhalve nog maar 20% mee met de waarde van de verplichtingen. In 2013 is het fonds begonnen de rentehedge af te bouwen met een eerste stap van 100% naar 90%, in 2014 is deze afgebouwd naar 60% en in 2015 en 2016 is deze in 2 stappen verder afgebouwd naar 20%. Dit alles omdat zowel statistisch gezien als gezien het feit dat het al langer werkzame beleid van de ECB op haar eind loopt, de kans dat de rente op iets langere termijn gaat stijgen veel groter is dan dat deze nog lange tijd verder zou dalen.

BlackRock is de beheerder van de Risk Control portefeuille en moet er voor zorgen dat de effecten van renteschommelingen op de dekkingsgraad beperkt worden tot in de mate waarin deze schommelingen door het bestuur wensen te worden afgedekt. De Risk Control portefeuille (exclusief de swapswaarde) bedroeg eind 2016 ongeveer 56% van het totaal belegd vermogen.

Resultaat Risk Control portefeuille (afdekking renterisico)

De Risk Control portefeuille heeft een rendement en dat rendement volgde in 2016 slechts beperkt het rendement op de verplichtingen als gevolg van de renteontwikkeling. Indien het afdekken van het renterisico tegenover de verplichtingen voor 100% gebeurt, zou het rendement op de Risk Control portefeuille in principe gelijk kunnen zijn aan de omvang van de verandering van de verplichtingen en het saldo van die twee dus 0% zijn. De dekkingsgraad verandert dan niet door renteschommelingen (maar je kunt dan ook niet profiteren van renteontwikkelingen).

Omdat in 2016 het renterisico gedurende het jaar uiteindelijk maar voor 20% was afgedekt en de rente in 2016 weer zo sterk gedaald is (deels door de economische omstandigheden, maar grotendeels door het beleid van de ECB), was dit niet de gehele periode het meest gunstige beleid, omdat het rendement op de Risk Control portefeuille hierdoor lager was dan indien de hedge later verlaagd zou zijn. Dit "timen" blijft natuurlijk moeilijk, maar in een wat breder langjarig perspectief is er op statistisch hele lage niveaus gedehedged.

Voor het verlagen van de hedge zijn in 2016 slechts een aantal transacties gedaan waarbij staatsobligaties verkocht worden die sterk in waarde zijn opgelopen (door de gedaalde rente). Indien de rente in de toekomst oploopt tot boven het niveau van het moment van verkoop, levert dat winst op voor het pensioenfonds. De opbrengsten kunnen dan herbelegd worden tegen hogere rente niveaus.

Het uiteindelijke resultaat van de Risk Control portefeuille in 2016 kan slechts bij benadering berekend worden, immers de verschillende bestanddelen variëren per maand te veel, i.c. de rente, de dekkingsgraad, de omvang van de portefeuille, etc. Uit de berekeningen van de Kas Bank volgt dat het fonds op de Risk Control portefeuille een rendement had van 5,55%. Dit rendement was mede te danken aan de rentedaling in 2016.

Omdat dit rendement de toename in de verplichtingen (als gevolg van de gedaalde rente) voor een bepaald percentage (dalend van 30% naar 20%) moet compenseren kijkt het fonds voor het resultaat dat bereikt is met de Risk Control portefeuille ook naar het vereiste rendement op de verplichtingen, d.w.z. de toe- of afname van de omvang van de verplichtingen als gevolg van een daling of stijging van de rekenrente die gezien de gekozen renteafdekking verwacht was. Dit rendement wordt uitgedrukt in een percentage waarmee de afgedekte (gehedgde) verplichtingen zijn toe- of afgenomen. De Risk Control portefeuille kende voor 2016 als rendementbenchmark voor het afgedekte deel van de toename van de verplichtingen een percentage van 4,45%. Dat wil zeggen dat het hedgebeleid had moeten zorgen dat het rendement van de Risk Control portefeuille 4,45% had moeten zijn om het gewenste renteafdekkingsniveau te halen. Het rendement was echter hoger, waardoor bij benadering er een overrendement op de RCP was van ongeveer 1,1%.

Het deel van de gestegen verplichtingen als gevolg van rentebewegingen dat afgedekt moest worden door de RCP ging dus met 4,45% omhoog. Het verschil met het behaalde rendement is dus positief en had een positief effect op de dekkingsgraad ultimo 2016. De dekkingsgraad nam echter toch flink af omdat de hedge terug was gebracht naar 20%. De 80% die niet afgedekt was, zorgde - door de verder gedaalde rente en de daardoor opgelopen verplichtingen - voor een lagere beleidsdekkingsgraad.

3.3.2.2 Return portefeuille

De Return portefeuille heeft tot doel om binnen een bepaald risicokader op de lange termijn met een deel van de beleggingen een extra rendement te realiseren. Met dat extra rendement kan een eventuele toeslag gefinancierd worden. Dat extra rendement is het rendement boven het renteniveau (de rekenrente waarmee de contante waarde van de verplichtingen berekend wordt, de zogenaamde "yield") waarmee de verplichtingen worden berekend.

De vermogensbeheerders hebben in dit kader een mandaat toegewezen gekregen met een maximum toegestane volatiliteit (risico) en een (absolute) rendementsdoelstelling over een langere termijn (minimaal drie jaar).

Extra rendement

Voor de Return portefeuille was de minimale doelstelling om 2,8% boven de yield op te brengen. Een vermogensbeheerder verslaat de doelstelling als het resultaat over een langere periode meer is dan de yield plus de nagestreefde extra opbrengst van 2,8%.

De Return portefeuille (omvang per 31-12-2016 was 1043,63 miljoen euro) betreft overwegend beleggingen met een hogere risico/rendement-verhouding, zoals aandelen, bedrijfsobligaties, beursgenoteerd onroerend goed en beursgenoteerde grondstoffen. Het doel van de Return portefeuille is tweeledig: mede met behulp van diversificatie over de verschillende beleggingsstijlen van de beheerders een rendement te behalen van minimaal gemiddeld 2,8% boven de genoemde yield. Dit alles met een tracking error van maximaal 18. In 2016 was de yield gemiddeld 0,77% en moest er dus een rendement gehaald worden van minimaal 3,57%.

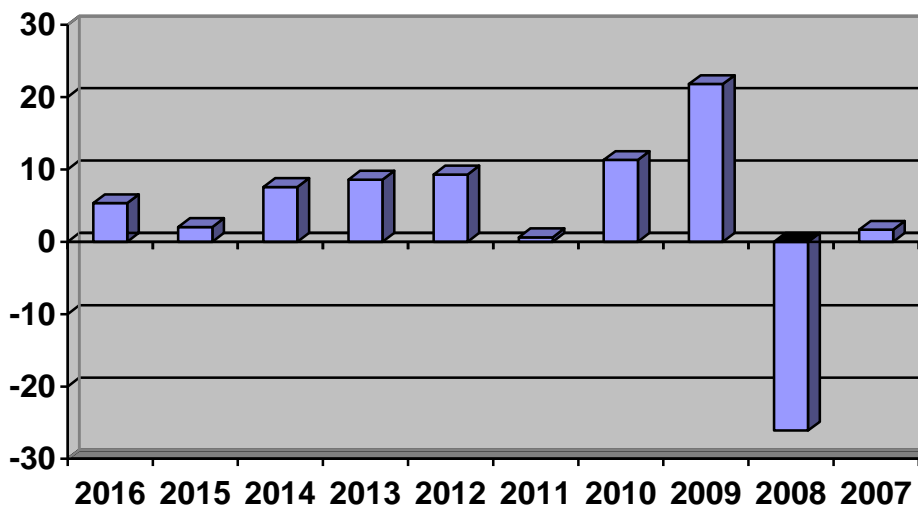
Resultaat Return portefeuille

Met een resultaat van 5,34% heeft de Return portefeuille de (absolute) fonds benchmark van 3,57% in 2016 ruim gehaald. Een absolute benchmark is een gemiddeld rendement dat jaarlijks nagestreefd wordt en in principe niet ieder jaar precies gehaald wordt. Het is niet gebaseerd op een mandje van financiële instrumenten (zoals bijvoorbeeld de MSCI benchmarks), maar is een (theoretische en op historische cijfers

gebaseerde) berekening van hoeveel rendement er gemiddeld op lange termijn behaald zou moeten worden om theoretisch voldoende overwaarde te creëren ten einde met de aandelenportefeuille de indexatie ambitie te kunnen waarmaken. Ieder jaar zal de performance dus (sterk) afwijken van deze benchmark, soms er onder, soms er boven.

Meerjarige rendementen Return portefeuille (%):

Tabel: beleggingsrendement in % per jaar

Resultaat versus doelstelling(en) beleggingsbeleid

De primaire doelstelling van de Return portefeuille is om over een langere periode een extra rendement van minimaal 2,8% (na kosten) te behalen ten opzichte van de yield, met een gemaximeerde tracking error. Door het goede resultaat van de Return portefeuille (5,34%) is deze doelstelling in 2016 gehaald. Voor de lange termijn is dat voor de gehele Return portefeuille overigens nog steeds niet het geval.

3.3.2.3 Voormalige Medium Volatility (MV) portefeuille

De waarde van de grotendeels niet liquide Medium Volatility (MV) Return portefeuille is per eind 2012 op 0 gewaardeerd. In 2016 wordt deze portefeuille nog steeds op 0 euro gewaardeerd; er is dus geen verlies meer op geleden. Het in de portefeuille opgenomen Gottex ABI fund heeft nog enige illiquide beleggingen, waarvan onduidelijk is of zij in de toekomst nog geld waard worden.

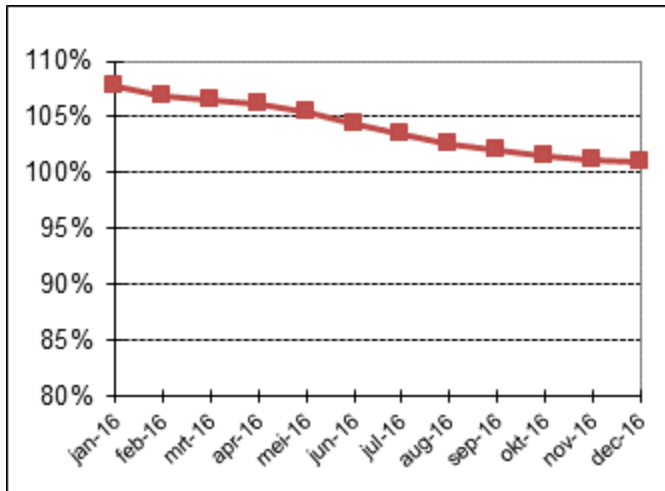
3.3.3 Beleidsdekkingsgraad

De ontwikkeling van de beleidsdekkingsgraad over 2016 is in onderstaande grafiek zichtbaar gemaakt. De beleidsdekkingsgraad was per 31 december 2015 108,1%. Per 31 december 2016 was de beleidsdekkingsgraad 100,9%. De meest recente beleidsdekkingsgraad is, met een vertraging van 2 weken, altijd op de website van het Pensioenfonds te zien.

Dekkingsgraadontwikkeling:	2016
(vanaf 1 januari 2015	
beleidsdekkingsgraad)	100,9

2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009
108,1	113,9	109,6	99,4	94,7	92,5	93,0

Beleidsdekkingsgraad ontwikkeling in 2016

Beschikbare Premiereregeling

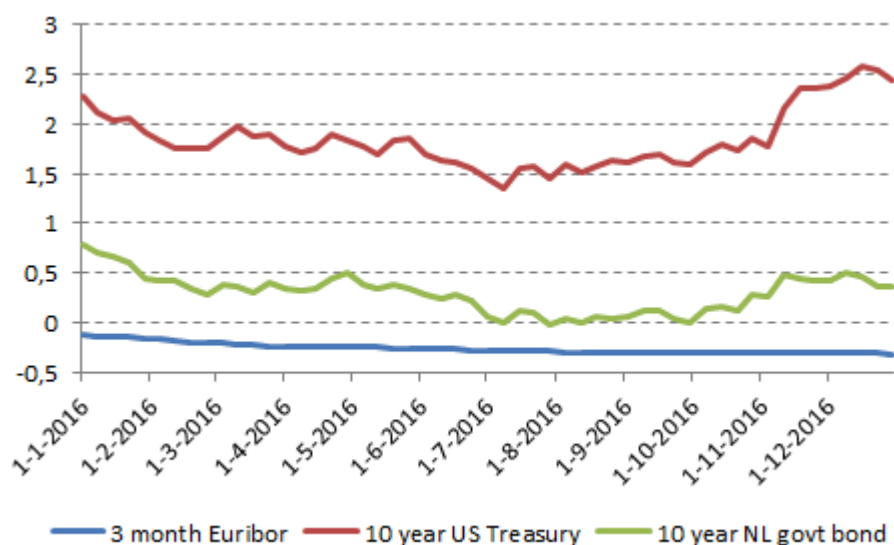
3.4 Resultaten en ontwikkelingen beleggingen in de Beschikbare Premieregelingen

3.4.1 Algemene ontwikkelingen

Het in Europa opnieuw actief aanpakken van de eurocrisis door het opkopen van nog meer obligaties (de zogenaamde Quantitative Easing, wat een verlagend effect heeft op het renteniveau), de al lage rente in de VS en het feit dat in de VS de bedrijfswinsten goed waren deed de markt geloven dat aandelen nog steeds aantrekkelijk waren om te kopen. Ook nam de vrees dat de euro uit elkaar zou vallen verder af en verdween de angst voor deflatie. Het was gemiddeld genomen dan ook een goed jaar voor aandelen. De combinatie van teruggekeerde groei in de VS en in mindere mate in Europa, zorgde voor volatiele maar positieve markten. De aandelenfondsen voor Amerika, Japan en Emerging markets namen flink in waarde toe. De dalende rente zorgde daarnaast dat obligatiefondsen ook nog boekwinsten konden incasseren. In 2016 kenden vier van de zes fondsen die in de Beschikbare Premieregelingen aanwezig zijn positieve rendementen, alleen het Europafonds en het Liquiditeitsfonds bleven achter met een negatief resultaat. Het Europa fonds bleef sterk achter door slechte prestaties van de beheerder van het fonds; Europese aandelen stegen namelijk wel stevig in 2016, alleen het fonds bleef achter. Het is gelukkig wel een klein fonds, maar maakt ook deel uit van het wereldwijd fonds, dat mede door de slechte prestaties in het Europafonds stevig achter bleef bij de benchmark.

Het 'kunstmatig' laag houden van de rente door de belangrijkste Centrale Banken is cruciaal bij deze prestaties. Enerzijds leek er op obligaties door het extreem lage renteniveau weinig direct rendement meer te halen, maar door de toch nog verder dalende rente naar nog extremere lage niveaus bleek ook daar echter weer een goed rendement mogelijk. Het rendement bij het obligatiefonds was als gevolg van dit rentebeleid van Centrale Banken en de lage (verwachte) inflatie - ondanks de lage renteniveaus – dus nog goed; de koersstijgingen als gevolg van de rentedalingen was met 3,7% stevig. Het resultaat van het liquiditeitsfonds was echter om diezelfde reden zeer teleurstellend. Omdat de Centrale Banken de rente onder de 0% houden, is het rendement van dit fonds ook negatief geworden: -0,4%. Alhoewel de gangbare theorie is dat cash voor "zekerheid en veiligheid" zou moeten zorgen, is deze theorie door de negatieve rente achterhaald geworden: cash aanhouden kost tegenwoordig geld.

Rente-ontwikkeling 2016

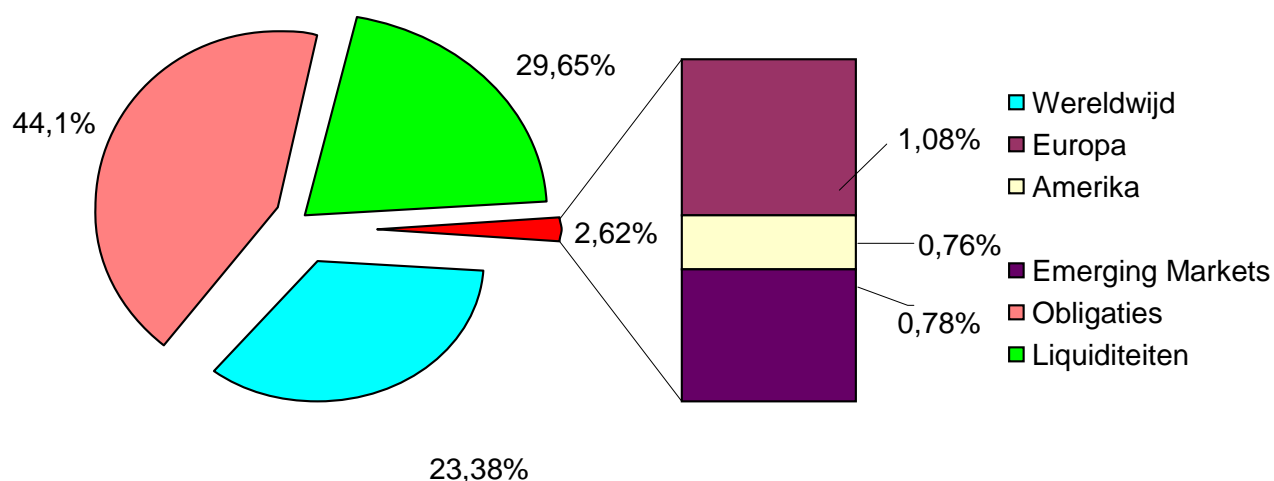
Het hele BP-kapitaal in ogenschouw nemend (gemiddeld € 355 miljoen) hebben de vermogensbeheerders het in 2016 matig gedaan; overall gezien werd de benchmark niet verslagen. Op de wat langere termijn (3 jaar) werd voor de hele BP portefeuille de benchmark ook niet verslagen. Alleen op de hele lange termijn presteren de vermogensbeheerders beter dan de benchmark; dus voor degenen die er al 10 jaar inzitten is dit positief. Per fonds gezien (onafhankelijk van de omvang) is de conclusie dat op de langere termijn (10 jaar) de resultaten voor 65% positiever zijn dan de benchmark; 4 fondsen presteren beter dan de benchmark, 2 deden het minder.

3.4.2 Overzicht vermogen in Atos BP beleggingsfondsen

In de tabel hieronder wordt de waarde en het gewicht van de beleggingsfondsen in het totaal van het belegd vermogen in Atos BP getoond. Het belegd vermogen was afgerond eind 2016 € 350,6 miljoen. De vastrentende waarden, het Liquiditeitenfonds en het Obligatiefonds vertegenwoordigen ongeveer 73,8% van het belegd vermogen (circa € 236,4 miljoen). De reden hiervoor is dat deze twee beleggingsfondsen in de eindfase de kern vormen van het Beleggingsprofiel Life Cycle. Meer dan 98% van de gewezen deelnemers heeft gekozen voor het Beleggingsprofiel Life Cycle.

De waarde en het gewicht van de verschillende beleggingsfondsen ten opzichte van het totaal belegd vermogen in BP: 350.603.347 euro

Beleggingsfonds	Waarde (€)	% totaal
Obligaties	154.484.617	44,1%
Liquiditeiten	103.954.011	29,65%
Wereldwijd	81.987.512	23,38%
Europa	3.781.155	1,08%
Amerika	2.735.140	0,78%
Emerging Markets	2.660.912	0,76%

3.4.3 Ontwikkelingen per beleggingsfonds

Oriflex Obligatiefonds (44,1% van het totaal)

	2016	3-jaars rendement	5-jaars rendement	10-jaars rendement
Fonds	3,7%	6,8%	6,8	5,5
Benchmark	3,3%	5,9%	6,1	5,0

Het obligatiefonds kende een redelijk jaar: het rendement is door de verdere rentedaling in 2016 nog ruim vergeleken met de renteniveaus. Door de economische crisis, de zeer lage inflatie en de terugslag in de wereldhandel zijn de renteniveaus in 2016 tot een verder dieptepunt gedaald, wat de koersen sterk deed oplopen. Het fonds presteerde beter dan de benchmark (verschil was 0,4%). Op de middellange en lange termijn gezien rendeert het fonds ook beter dan de benchmark.

Oriflex Liquiditeitenfonds (29,65 % van het totaal)

	2016	3-jaars rendement	5-jaars rendement	10-jaars rendement
Fonds	-0,4%	-0,2%	-0,1	0,9
Benchmark	-0,4%	-0,2%	0,1	1,3

Het Oriflex Liquiditeitenfonds kende wederom een heel matig jaar: het behaalde een negatief rendement (-0,4%) precies gelijk aan de benchmark. Ook hier zorgt de crisis en het door de Centrale Banken gevoerde rentebeleid er voor dat er nog steeds geen rendement valt te halen op liquiditeiten of dat het rendement zelfs negatief is. Het fonds ontving ook in 2016 desondanks weer een flinke instroom van nieuwe gelden. Op een ietwat langere termijn behaalt het fonds ook niet de benchmark. De benchmark is in dit geval de 3-maands depositorente. Liquiditeit wordt "duur" betaald; de zekerheid die het verschaft kost nu nog steeds geld.

Oriflex Aandelenfonds Wereldwijd (23,38% van het totaal)

	2016	3-jaars rendement	5-jaars rendement	10-jaars rendement
Fonds	4,5%	6,4%	12,9	5,2
Benchmark	8,4%	7,7%	12,2	4,5

Het Aandelenfonds Wereldwijd is een mix van de fondsen Europa, Amerika, Japan en Emerging Markets en de resultaten in deze fondsen, en dan met name het matige resultaat in het Europafonds, is dus ook aanwezig in het Wereldwijd fonds. Het fonds rendeert in 2016 ook slechter dan de benchmark (verschil maar liefst 3,9%). Ook op een termijn van 3 jaar verslaat dit fonds de benchmark niet; het verschil is met 1,3% significant. Op de langere termijn wordt de benchmark wel verslagen.

Oriflex Aandelenfonds Europa (1,08% van het totaal)

	2016	3-jaars rendement	5-jaars rendement	10-jaars rendement
Fonds	-0,1%	3,7%	10,7	4,8
Benchmark	8,4%	7,1%	11,7	4,0

Het Europa fonds presteerde na een zeer matig 2014 en een zeer goed 2015 nu weer ronduit slecht (-0,1%). De prestatie ten opzichte van de benchmark was ver onder de maat (8,5% meer). Alleen op de hele lange termijn (10 jaar) doet het fonds het iets beter dan de benchmark (4,8 om 4,0).

De beheerder had een paar grote missers dit jaar. Het primaire doel van het Fonds is een betrouwbaar en groeiend inkomen te genereren, tezamen met lange termijn steady kapitaalgroei met een lagere volatiliteit dan de benchmark. Dit doet het fonds door te beleggen in kwaliteitsbedrijven die een aantrekkelijk dividend in het vooruitzicht stellen. Het fonds heeft daarom een heel beperkte exposure naar die marktsectoren waar het dividend vooruitzicht beperkt is of erg volatiel is. Om die reden meent het fonds dat zij waarschijnlijk niet zal out performen als markten sterk stijgen, aangezien deze markten veelal geleid worden door aandelen met een hoog dividend risico of hoge bèta's (hoge volatiliteit, zoals bij bepaalde banken of Metaal & Mijnbedrijven).

Oriflex Aandelenfonds Amerika (0,78% van het totaal)

	2016	3-jaars rendement	5-jaars rendement	10-jaars rendement
Fonds	8,3%	7,2%	12,9	4,7
Benchmark	10,6%	8,3%	14,1	6,2

Het Aandelenfonds Amerika behaalde in 2016 een resultaat van 8,3%, wat echter wel nog 2,3% slechter was dan de benchmark. Ook op de lange termijn blijft het fonds achter bij de benchmark, het verschil is significant te noemen. Het is samen met het liquiditeiten fonds het enige fonds dat achterbleef bij zijn benchmarks. De beheerder kan dus beter de benchmark volgen.

Oriflex Aandelenfonds Emerging Markets (0,76% van het totaal)

	2016	3-jaars rendement	5-jaars rendement	10-jaars rendement
Fonds	11,0%	11,9%	14,6	7,2
Benchmark	9,4%	9,0%	9,1	6,2

In 2016 behoorden de Aziatische aandelenmarkten net als in 2015 tot de goed renderende markten en het Aandelenfonds Emerging Markets (dat uitsluitend in de Aziatische markten belegt) kende in 2016 een zeer goed rendement van 11,0%. In relatieve zin deed het fonds het ook heel goed: het fonds deed het 1,6% beter dan de benchmark. Op lange termijn versloeg het fonds de benchmark ook ruim; het fonds haalt hier

over 3, 5 en 10 jaar gezien meer rendement dan wat de benchmark heeft bereikt. Relatief (dat wil zeggen ten opzichte van de benchmark) is dit fonds al 3 jaar op rij het best presterende fonds van de BP regeling.

3.4.4 Resultaat Beleggingsprofiel Life Cycle

Het resultaat van de deelnemer in Beleggingsprofiel Life Cycle wordt beïnvloed door de (en het moment van de) storting (a), de rebalancing op of omstreeks 30 september (b), zijn/haar leeftijd en in welk leeftijdscohort hij/zij zit (c) en natuurlijk het rendement van de fondsen in een bepaalde periode (d). Het resultaat op je beleggingen BP loopt dus niet 1 op 1 gelijk met het rendement dat de beleggingsfondsen in een heel jaar hebben gemaakt. Je 'breekt' gedurende het jaar in op het rendement:

- (a) Voor gewezen deelnemers met voortzetting geldt dat door iedere maand voor een bedrag aan participaties aan te kopen in een beleggingsfonds is vergelijking met het jaarrendement van dat beleggingsfonds niet mogelijk. Aangezien de waarde van de participaties op en neer gaat wordt het rendement bepaald door het moment van aanschaf.
- (b) Ieder jaar wordt op of omstreeks 30 september de verhouding aandelen/obligaties teruggebracht naar de verhouding die volgens de Life Cycle tabel hoort bij de leeftijd van de deelnemer. Dit betekent bijvoorbeeld dat als de aandelen goed hebben geredeneerd, de verhouding is verschoven naar méér aandelen en er bij rebalancing aandelen worden verkocht en obligaties worden gekocht. Met andere woorden: aandelenrendement wordt (deels) verzilverd. Andersom geldt dat er meer aandelen worden gekocht in een periode waarin de aandelenkoersen relatief laag staan.
- (c) Het rendement van een fonds wordt niet gelijkmatig over een jaar gemaakt; er zijn maanden waarin het rendement positief is en maanden waarin het negatief kan zijn. Afhankelijk van het moment van instappen in het fonds kan je persoonlijke rendement dus sterk afwijken van het jaarrendement van het fonds.

Iedere deelnemer ontvangt 1 keer per jaar een overzicht van zijn/haar behaalde rendement over het afgelopen jaar. Dit rendement is dus niet zondermeer te vergelijken met het rendement van de bovengenoemde beleggingsfondsen. Als iemand deze informatie per kwartaal wil dan kan hij dat verzoeken.

3.4.5 Kosten

Een van de belangrijkste onderwerpen bij de uitvoering van een beschikbare premiereregeling zijn de kosten verbonden aan het beleggen. Eén van de uitgangspunten van het Pensioenfonds is om de kosten van het beheer van de beleggingsfondsen zo laag mogelijk te houden. Er zijn natuurlijk meer voorwaarden, zoals een optimale verhouding tussen risico en rendement, maar wel tegen zo laag mogelijke beheerkosten. Deze kosten gaan namelijk direct ten koste van het rendement van het beleggingsfonds.

De kosten voor het opzetten en in stand houden van een beleggingsfonds, zoals leges, notariële kosten en wettelijke kosten zijn voor rekening van het Pensioenfonds Atos als collectief. Voor rekening van de deelnemer zijn de beheervergoeding, performancevergoeding, switchkosten en transactiekosten.

4. Verantwoordingsorgaan

Verantwoording afleggen

Het bestuur van het Pensioenfonds legt over het boekjaar 2016 beleidsmatig verantwoording af aan het Verantwoordingsorgaan (VO).

Het bestuur heeft in 2016 regelmatig overlegd met het VO. Het ging daarbij over de algemene gang van zaken, reglements- en beleidswijzigingen, de haalbaarheidstoets en de bestudering van het jaarverslag. Het VO heeft twee keer naar aanleiding van twee in 2016 door het bestuur voorgelegde adviesverzoeken een advies opgesteld.

Het VO dient jaarlijks een algemeen oordeel te geven over:

- het door het bestuur in het verslagjaar uitgevoerde beleid en het handelen van het bestuur in het verslagjaar; en
- beleidskeuzes die betrekking hebben op de toekomst.

Om het VO in staat te stellen haar taak naar behoren uit te voeren heeft het VO periodiek overleg gehad met het bestuur en heeft het bestuur het VO geïnformeerd d.m.v. het ter beschikking stellen van alle notulen van de bestuursvergaderingen. Daarnaast wordt het VO regelmatig geïnformeerd d.m.v. beleidsnotities bij adviesaanvragen, rapportages van de uitbestede activiteiten (i.c. vermogensbeheer en de administratie). Daarnaast heeft het VO altijd de beschikking over het jaarverslag, de jaarrekening en andere relevante informatie, waaronder de bevindingen van het intern toezichtorgaan. Het staat het VO vrij om meer informatie op te vragen.

Het VO oordeelt over het gevoerde beleid van het bestuur aan de hand van al deze informatie. Daartoe heeft het orgaan het recht op:

- overleg met het bestuur,
- overleg met de externe accountant en de externe actuaris,
- informatie,
- een schriftelijke en beargumenteerde reactie op het oordeel dat het heeft gegeven over het bestuur.

Algemeen oordeel VO

Het algemeen oordeel van het VO is afkomstig van twee leden van het VO waarmee een conflict ontstaan is. Een ander deel van het VO en het bestuur herkennen zich niet in dit oordeel. Desalniettemin publiceert het bestuur dit algemeen oordeel van deze twee leden van het VO (conform artikel 6, lid 5 van het Huishoudelijk reglement betreffende het VO).

Er is m.b.t. het boekjaar 2016 drie keer constructief overleg gevoerd met het VO, wat vastgelegd is in de door het VO en het bestuur goedgekeurde notulen van deze vergaderingen. Verder publiceerde het toen voltallige VO nog in juni 2016, midden in het boekjaar waar het huidige oordeel over gaat, een uitgesproken positief oordeel over het gevoerde beleid en het bestuur (zie Jaarverslag 2015¹³). Door de waarmede actuaris en de controlerend accountant zijn verklaringen afgegeven voor 2016 waarin geen overtreding van wetgeving wordt vastgesteld. Uit het visitatierapport over 2016 blijken ook geen reglementaire- of wetsovertredingen zoals gesuggereerd in dit algemeen oordeel.

Het bestuur heeft de twee VO leden meermalen uitgenodigd voor overleg, maar daar wordt tot op heden niet op ingegaan. Het bestuur neemt verdere initiatieven om tot een werkbare relatie met dit deel van het VO te komen.

---

¹³ Zie blz van het 55 van het bestuursverslag 2015 op www.pensioenfondsatos.nl

Onderstaand treft u het algemeen oordeel:

“Algemeen oordeel

Al een langere periode is het VO van mening dat de belangen van deelnemers niet adequaat bediend worden als resultaten van het gevoerde beleid door het bestuur van SPA.

Naar de mogelijkheden die het VO heeft, maken we keuzes en nemen we initiatieven om hierin verbetering te brengen. In de afgelopen periode manifesteert dit zich onder meer in de VO-inbreng op een heisessie met het bestuur, initiatieven om het beleggingsbeleid te toetsen, reacties op adviesaanvragen, initiatieven om tot mediation te komen over de governance issues, initiatieven om beter geïnformeerd te zijn over de performance en vooral ook, zoals hierboven beschreven, door kandidaten te selecteren voor het bestuur om professionalisering te bewerkstelligen.

Geen van deze initiatieven is door het bestuur overgenomen. Naar onze beleving worden alle initiatieven, voorstellen of anderszins van het VO stelselmatig gedwarsboomd. Dit uit zich in een reeks van brieven, vastleggingen, e-mails, gesprekken, verdraaiing van het besprokene, waarin telkens ons voorstel of besluit wordt afgewezen en waarmee telkens de zienswijze van het bestuur verkozen wordt. Dit vindt plaats in een steeds verdere brei van juridische haarkloverij door het bestuur waarmee het VO in een positie gebracht wordt om zich steeds gedetailleerder juridisch te verdiepen c.q. ondersteuning te zoeken. Het uitoefenen van onze functie als VO wordt voorts bemoeilijkt door het niet consistent en volledig informeren door het bestuur, door het herhaaldelijk niet vragen van advies aan het VO waar dat wettelijk wel is voorgeschreven en door het anderszins door het bestuur onrechtmatig handelen.

Het VO is over het geheel genomen negatief over het door het bestuur gevoerde beleid en de uitvoering daarvan. Het bestuur is niet op een verantwoorde wijze omgegaan met de ontwikkelingen die zich hebben voorgedaan, heeft daarop niet op adequate wijze ingespeeld en heeft door het onrechtmatig handelen en overtreden van de Pensioenwet niet gehandeld in het belang van belanghebbenden bij het fonds.”

5. Vaststelling jaarrekening 2016

Het bestuur van Stichting Pensioenfonds Atos heeft het jaarverslag 2016 vastgesteld op 29 juni 2017.

Amstelveen, 29 juni 2017

Namens het Bestuur,

Arend van Buuren
Voorzitter

Arno Elshout
Secretaris

Profiel en algemene gegevens

6. Profiel en algemene gegevens

Het Pensioenfonds voert een viertal gesloten pensioenregelingen uit. Twee regelingen zijn zogenoemde hybride regelingen: de Atos ML 65 (voorheen Oriflex ML) en de Atos BP 65 (voorheen Oriflex BP) regeling alsmede de Atos ML 62,5 en de Atos BP 62,5. Atos ML 65 is een middelloonregeling tot een inkomen van € 43.248 per jaar (grens per 2017, inclusief vakantiegeld en eventueel eindejaarsuitkering) met een voorwaardelijke toeslag. Daarboven geldt een beschikbare premieregeling (Atos BP 65). De pensioenrichtleeftijd is 65 jaar, maar het is mogelijk om eerder of later met pensioen te gaan. De Atos ML 62,5 en de Atos BP 62,5 regeling heeft eenzelfde opzet maar een pensioenrichtleeftijd van 62,5 jaar. Voorts zijn er nog twee eindloonregelingen: één met een pensioenrichtleeftijd van 65 jaar en één met een flexibele pensioenrichtleeftijd tussen 60 en 65 jaar.

De pensioenregelingen van het Pensioenfonds voorzien in een ouderdomspensioen en onder voorwaarden een wezenpensioen. Bovendien bestaat de mogelijkheid om het overlijdensrisico voor de partner af te dekken door middel van uitruil van ouderdomspensioen in nabestaandenpensioen. De pensioenregeling Atos BP bood de mogelijkheid om bij te sparen om mogelijke pensioengaten te repareren, maar dat is nu ook gesloten.

De pensioenregeling kende een lage franchise (het bedrag waarover je geen pensioen opbouwt in verband met de AOW) en een relatief hoog opbouwpercentage met zo veel mogelijk pensioengevende inkomenselementen. Dit gebeurde mede om hieruit een mogelijk nabestaandenpensioen (na pensionering) te financieren. Voor de toeslag (indexatie) is gekozen voor de zogenoemde D1-variant uit de Toeslagenmatrix van De Nederlandsche Bank (DNB).¹⁴ Deze variant houdt in dat de toeslag (indexatie) van het pensioen voorwaardelijk is. Er bestaat geen recht op toeslag (indexatie) en het is niet zeker óf en in hoeverre in de toekomst toeslag plaatsvindt. Er wordt geen geld voor de toeslag gereserveerd en er wordt geen premie betaald voor de toeslag; de toeslag wordt uit het beleggingsrendement gefinancierd.

In de pensioenreglementen, die de verhouding tussen de gewezen deelnemers (met voortzetting), gepensioneerden en het Pensioenfonds regelt, zijn de rechten en plichten voortvloeiend uit de oude, indertijd geldende, pensioenovereenkomst vastgelegd.

De algemene doelstelling van het Pensioenfonds is om de uit de voormalige pensioenovereenkomst voortvloeiende pensioenregeling en pensioenreglementen in overeenstemming met de Pensioenwet na te komen en uit te voeren voor de gewezen deelnemers en pensioengerechtigden.

De pensioenregelingen worden uitgevoerd voor 150 gewezen deelnemers met voortzetting, 14.547 gewezen deelnemers en 2.011 pensioengerechtigden. Door waardeoverdrachten weer mogelijk waren zijn er gewezen deelnemers weggegaan bij het fonds; ook zijn er weer mensen overleden. Dit gezamenlijk heeft het totaal aantal bij het fonds betrokkenen doen dalen ten opzichte van 2015, al is de daling beperkt (minder dan 1%).

---

¹⁴ De Toeslagenmatrix is te vinden op de website van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (www.rijksoverheid.nl)

Uitvoering van de pensioenregelingen en het grootste deel van het beheer van het vermogen is ondergebracht bij externe, professionele partijen. De dagelijkse uitvoerende werkzaamheden zijn in handen van het coördinerende bureau van het Pensioenfonds. Het Pensioenfonds heeft onder meer als taak het door het bestuur van het Pensioenfonds gevoerde beleid voor te bereiden en uit te voeren. Het Pensioenfonds bestond in 2016 uit een pensioensdeskundige, een managementassistente en de directeur. De managementassistente zal in 2017 worden vervangen door een tweede pensioensdeskundige.

Het Pensioenfonds hecht waarde aan een goede communicatie. Daarbij staat, gezien de complexiteit van het fenomeen pensioen, de persoonlijke benadering voorop. Het Pensioenfonds communiceert via een eigen internetsite (www.pensioenfondsatos.nl), via een regelmatig verschijnende digitale nieuwsbrief en via haar bureau, waar iedereen per e-mail of telefoon terecht kan met vragen.

Het Pensioenfonds heeft de rechtsvorm van een stichting en is gevestigd in Amstelveen. Het bestuur van het Pensioenfonds bestaat uit twee gewezen deelnemers (met voortzetting)-leden, één lid namens de gepensioneerden en twee werkgeversleden. Voor de dagelijkse uitvoerende werkzaamheden heeft het Pensioenfonds personeel in dienst.

De twee werkgeversleden in het bestuur worden voorgedragen door de werkgever. In 2016 gold voorts dat de gepensioneerden-fractie in het VO het lid voor de gepensioneerde voordraagt en de twee werknemersleden worden voorgedragen door de fractie voor de gewezen deelnemers in het VO. Het bestuur kiest de voorzitter, de secretaris en de vicevoorzitter. Voorzitter en secretaris zijn bij besluit aangewezen de Stichting in rechte te vertegenwoordigen. Het bestuur is te allen tijde eindverantwoordelijk voor het gevoerde beleid.

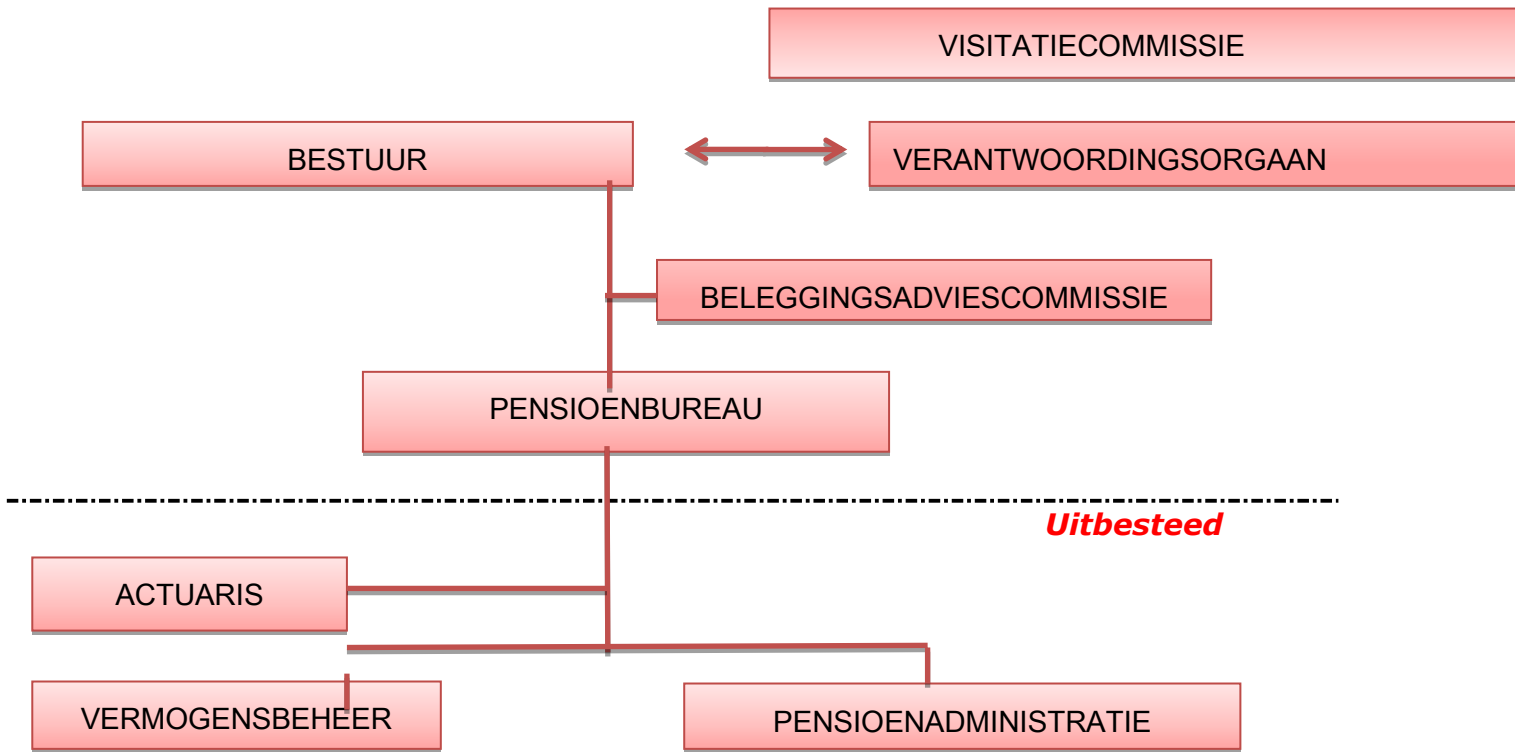
Naast het bestuur kent het Pensioenfonds een Verantwoordingsorgaan. Het Verantwoordingsorgaan werd in overeenstemming met de Statuten en het reglement inzake het Verantwoordingsorgaan gekozen door de gewezen deelnemers en gepensioneerden. Het Verantwoordingsorgaan heeft naast de bevoegdheden genoemd in artikel 115 en 115b van de Pensioenwet een groot aantal extra bevoegdheden toegewezen gekregen, waaronder het recht van décharge.

Het Verantwoordingsorgaan geeft een oordeel over het gevoerde beleid van het Pensioenfonds; dat oordeel wordt opgenomen in het jaarverslag van het Pensioenfonds. Het Verantwoordingsorgaan bestaat uit 6 leden: 4 vertegenwoordigers van de gewezen deelnemers en 2 vertegenwoordigers van de gepensioneerden.

Het bestuur heeft een Beleggingsadviescommissie ingesteld. Deze Beleggingsadviescommissie adviseert het bestuur over het beleggingsbeleid in brede zin en toetst de beleggingsresultaten aan de doelstellingen van het beleggingsbeleid. De Beleggingsadviescommissie bestaat uit minimaal vier leden, waarvan minimaal twee beleggingsdeskundigen en één bestuurslid.

Het Pensioenfonds heeft geen uitvoeringsovereenkomst met de onderneming Atos in Nederland. Wel zijn er afspraken tussen het Pensioenfonds en de onderneming over informatie-uitwisseling, ondersteuning en facilitering.

De organisatie van het Pensioenfonds in 2016

Algemene gegevens

Naam en vestigingsplaats

Stichting Pensioenfonds Atos is gevestigd te Amstelveen. Het Pensioenfonds voert 4 gesloten pensioenregelingen uit voor

- gewezen deelnemers die a) medewerkers in dienst van de werkgever Atos in Nederland zijn (en daarbij aangesloten ondernemingen); of b) voormalige medewerkers van Atos in Nederland of haar voorgangers zijn (inclusief de medewerkers die in dienst zijn van het Pensioenfonds); en
- gepensioneerden die voormalige medewerkers van Atos in Nederland of haar voorgangers zijn.

Bestuur¹⁵

De samenstelling van het bestuur is in 2016 gewijzigd. In februari trad Pieter van Noort (namens de werkgever) terug en zijn Arend van Buuren en Arno Elshout benoemd als voorzitter respectievelijk secretaris.. De samenstelling per 31 december 2016 was:

Namens de werkgever:

Frank Winnubst, vice-voorzitter

Namens de gewezen deelnemers (met voortzetting):

Arend van Buuren, voorzitter

Willo Peters, lid

Namens de gepensioneerden

Arno Elshout, secretaris

Beleggingsadviescommissie

De Beleggingsadviescommissie bestond per 31 december 2016 uit:

Arno Elshout (technisch voorzitter)

Edward Krijgsman

Jeroen Boot

Gé Overdevest

Verantwoordingsorgaan¹⁶

Het Verantwoordingsorgaan bestond per 31 december 2016 uit:

namens de gewezen deelnemers

Ronald Kamphuis

Dick Koster (secretaris)

Wim Laurens

Peter Laperre

namens de pensioengerechtigden

Bob Veldstra (voorzitter)

Ronald Beelaard

---

¹⁵ Het bestuur bestond eind 2016 uit 4 mannen. De mannen waren 55, 59, 66 en 68 jaar oud.

¹⁶ Het Verantwoordingsorgaan bestond eind 2016 uit 6 mannen. De mannen zijn 58, 59, 60, 66, 69 en 73 jaar oud.

Pensioenbureau

Het Pensioenbureau bestond per 1 januari 2016 uit:

Gé Overdevest, directeur

Henk van der Meij, pensioendeskundige

Joyce de Heus, management assistente (part time)

Accountant

Baker Tilly Berk N.V.

Actuaris en herverzekeraar

Uitvoerend actuaris: Syntrus Achmea Pensioenbeheer

Waarmerkend actuaris: Ron Wagenaar, verbonden aan Buck Consultants B.V.

Adviserend actuaris: Sprenkels & Verschuren

Herverzekeraar: Zwitserleven

Pensioenbeheer

Syntrus Achmea Pensioenbeheer NV (onderdeel van Achmea BV)

Vermogensbeheer

BlackRock

Grantham, Mayo Van Otterloo (GMO)

Gottex

Beleggingsadviseurs

Jeroen Boot

Edward Krijgsman

Bewaarder/Custodian en beleggingsadministratie

Voor het beheer en bewaren van effecten, performance meting en rapportage, verbruikleen en de beleggingsadministratie maakt het Pensioenfonds gebruik van Kas Bank N.V., JP Morgan en The Bank of New York Mellon. Voor de beleggingsadministratie van de BP regeling maakt het fonds ook nog gebruik van State Street.

GVAN

De gepensioneerden hebben zich verenigd in een 'Gepensioneerden Vereniging van Atos in Nederland' (GVAN). Twee bestuurders van het Pensioenfonds hebben de gepensioneerdendag 2016 van de GVAN bezocht en een derde bestuurder heeft daar een presentatie gehouden over het Pensioenfonds en een aantal vragen beantwoord van de gepensioneerden.

Jaarrekening

